

“กษัตริย์ที่ดี” ศึกษาจากอรรถกถาชาดก และปัญญาสาชาดก

สุภาณี พัดทอง*

ความนำ

เมื่อมนุษย์มารวมกันอยู่เป็นสังคม เป็นมูลเหตุให้ต้องจัดการปกครองเพื่อให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างเรียบร้อย ในเบื้องต้นประชาชนได้เลือกผู้ปกครองเรียกว่า “มหาชนสมมติเจ้า” เกิดมีกษัตริย์ หรือพระราชาเป็นผู้ปกครองขึ้น พร้อมทั้งมีผู้ได้ปกครองควบคุมกันไป และดำรงอยู่ร่วมกันภายใต้กรอบกติกาของสังคม สังคมแต่ละสังคมจะมีความราบรื่น รุ่งเรือง สงบสุข หรือทุกข์ร้อนประการใด มีหัวใจอยู่ที่ผู้ปกครองและการปกครองที่มีธรรมเป็นที่ตั้ง การปกครองตามแนวทางของพุทธศาสนามีธรรมะเป็นที่ยึดเหนี่ยว โดยเฉพาะธรรมะสำหรับผู้ปกครองที่เป็นกษัตริย์ผู้ทรงธรรมใช้เป็นหลักปฏิบัติที่สืบทอดกันมาผ่านเรื่องราวข้อธรรมคำสอนในพระพุทธานุสา

เรื่องราวของชาดก เชื้อถือกันสืบมาช้านานว่าเป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ขณะเป็นพระโพธิสัตว์ทรงประกอบพระจริยาวัตรบำเพ็ญบารมีเพื่อมุ่งตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณ ซึ่งพระโพธิสัตว์ได้เสวยพระชาติเป็นคน สัตว์ เทวดา มีสถานภาพแตกต่างกันไป แต่ความน่าสนใจคือเรื่องราวทั้งหลายนั้นให้แนวทางอันเป็นแบบปฏิบัติแก่บุคคลได้ทั้งทางโลกและทางธรรม โดยเฉพาะเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นกษัตริย์นั้นมีเป็นจำนวนมาก ชาดกหลายเรื่องได้ให้แนวทางปฏิบัติและแสดงคุณธรรมของผู้ปกครองไว้อย่างเด่นชัด สามารถนำมาเป็นแนวทางปฏิบัติหรือถือเป็นมาตรฐานของสังคม ในการจะพิจารณาผู้ปกครองที่มีคุณธรรมหรือไร้ธรรมได้ ในสังคมไทยนั้นพระมหากษัตริย์ไทยก็ทรงตั้งมั่นอยู่ในธรรมเสมอมา ผู้วิจัย

* รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

จึงมีความสนใจนำอรรถกถาชาดก และปัญญาสชาดก ซึ่งเป็นชาดกที่มีผู้รู้จักแพร่หลาย มาศึกษา เพื่อให้เห็นว่าในชาดกได้สะท้อนคุณธรรมของกษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่ดี ไว้อย่างไรบ้าง มีความเหมือนและแตกต่างกันอย่างไรในการแสดงลักษณะของกษัตริย์ ดังกล่าว

ขอบเขตของข้อมูลและวัตถุประสงค์ในการศึกษา

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ได้เลือกเฉพาะชาดกเรื่องที่พระโพธิสัตว์มีฐานะเป็นกษัตริย์ จากอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดก โดยใช้หนังสือฉบับที่กรมศิลปากรตรวจสอบชำระนำมาศึกษา อรรถกถาชาดก ศึกษาจากหนังสือนิบาตชาดก เล่ม ๑ - ๑๐ ฉบับ จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙ ปรากฏชาดกที่พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์จำนวน ๖๐ เรื่อง ส่วนปัญญาสชาดก ศึกษาจากปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ปรากฏชาดกที่พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์จำนวน ๔๑ เรื่อง แต่เนื่องจากเรื่องที่พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์ จำนวนมาก มิได้มุ่งแสดงบทบาทเด่นในฐานะผู้ปกครอง แต่มุ่งแสดงเรื่องอื่นๆ เช่น **สุชาตชาดก** ในอรรถกถาชาดก พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าพาราณสีได้ให้อุบยาอั่งเสียงนกกระต่าย ตีวิดอันดังหนวกหูเทียบกับเสียงนกดูเหว่าอันไพเราะ ทูลให้พระมารดาละพยศในการกล่าววจาจนยากคายได้ หรือ**ธรรมโศกชาดก** พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าธรรมโศกยอมสละร่างให้เป็นอาหารยักษ์(พระอินทร์แปลง) เพื่อแลกกับการได้ฟังธรรม ดังนั้นในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงมุ่งศึกษาเฉพาะลักษณะของกษัตริย์ที่ดีในอุดมคติ หรือผู้ปกครองที่ดี ผู้วิจัยจึงได้เลือกเฉพาะชาดกเรื่องที่แสดงให้เห็นลักษณะดังกล่าว โดยจำแนกชาดกที่เกี่ยวข้องได้เป็น ๒ กลุ่ม ดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ชาดกเรื่องที่พระโพธิสัตว์เป็นกษัตริย์และปรากฏบทบาทในฐานะผู้ปกครอง หรือมีการบรรยายภาพในฐานะผู้ปกครอง หรือสะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับผู้ปกครองอย่างเด่นชัด

ชาดกในอรรถกถาชาดก ได้แก่ ๕๐. ทุมเมธชาดก ๕๑. มหาสิลวชาดก ๗๗. มหาสุปินชาดก ๙๕. มหาสุทิสสนชาดก ๒๓๐. พุติยปลายิชาดก ๒๕๗. ความณีจันทชาดก ๒๗๖. กุรุธรรมชาดก ๔๒๐. สุมังคลชาดก ๔๒๔. อาทิตตชาดก ๔๖๘. ชนลันธชาดก ๔๙๔. สาธินราชชาดก ๕๒๗. อุมมาทันทิชาดก

ขาดกในปัญญาสขาดก ได้แก่ ๓. สุธนูขาดก ๖. วิบุลราชขาดก ๗. สิริจุทามนิขาดก ๑๕. สุวรรณกุมารขาดก ๑๖. กนกวรรณราชขาดก ๑๙. สุธัสสนขาดก ๒๐. วัฏฏังคุลีราชขาดก ๒๑. ไบราณกบิลราชขาดก ๒๓. ธรรมิกบัณฑิตราชขาดก ๒๔. ธรรมราชขาดก ๒๘. ภัณฑาคารขาดก ๓๑. ปุปผขาดก ๓๘. อติเทวราชขาดก ๔๙. วณาวนขาดก และ ๑๐. สิริสาขาดก*

กลุ่มที่ ๒ พระโพธิสัตว์ไม่ได้เป็นกษัตริย์แต่ปรากฏบทบาทเด่นในฐานะผู้ปกครองหรือได้แสดงธรรมะหรือแนวทางปฏิบัติสำหรับผู้ปกครองแก่กษัตริย์

ขาดกในอรรถกถาขาดก ได้แก่ ๓๓๔. ราโชวาทขาดก ๔๐๙. ทัพพะธัมมขาดก ๔๑๓. ฐัมการิขาดก ๔๕๓. มหามังคลขาดก ๔๖๒. สังฆมหาราชขาดก ๔๗๙. กาลิงคขาดก ๕๒๑. เตสกุณขาดก

ขาดกในปัญญาสขาดก ได้แก่ ๑๑. พุทธบัณฑิตขาดก ๓๓. พรหมโฆสราชขาดก

ธรรมของกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ดี

สิ่งสำคัญที่สุดสำหรับการเป็นพระราชที่ดีหรือกษัตริย์ในอุดมคตินั้นคือการเป็นผู้ปกครองผู้ประพฤติอยู่ในศีลธรรม โดยเฉพาะประพฤติตามธรรมะสำหรับผู้ปกครอง ดังปรากฏการบรรยายถึงพระจริยาวัตรของพระโพธิสัตว์ในพระชาติที่เป็นกษัตริย์ไว้ทำนองเดียวกัน ไม่ว่าเรื่องนั้นจะเน้นแสดงบทบาทด้านการปกครองหรือไม่ เช่น ทรงครองธรรม บำเพ็ญพระกุศล สงเคราะห์มหาชน เป็นต้น ดังตัวอย่างในอรรถกถาขาดกและปัญญาสขาดก เช่น

พระเจ้าสาธินราช ในสาธินราชขาดก

อติเต มิถิลานคร สาธิน นาม ราช ธมฺเมน รุชฺช การสิ ในกาลล่วงลับแล้วช้านาน พระราชาทรงพระนามว่าสาธินะ ได้ผ่านสมบัติ ณ พระนครมิถิลา โดยทศพิธราชธรรมประเพณี พระองค์ให้สร้างโรงทาน ๖ ตำบลคือ ที่ใกล้ทวารพระนคร ๔ และที่ท่ามกลางพระนคร ๑ และที่ใกล้พระทวารนิเวศน์สถาน ๑ ทรงบำเพ็ญมหาทานเป็นนิตย์ทุกวันมิได้ขาด กระทำจนชาวสลกคมพรวัวไม่ต้องให้ทำสิกรรมวาณิชกรรมเลี้ยงชีพ พระราชทรัพย์ที่จับจ่ายพัสดุดานสำหรับโรงทาน ๖ แห่งนั้นสิ้นไปวันละ ๖ แสนทุกๆ วัน ท้าวเธอนั้นทรงสมาทานศีล ๕ เป็นนิจศีล

* สิริสาขาดก เป็นเรื่องที่ ๑๐ ในปัจฉิมภาค

สมาทานอุโบสถศีลเป็นอดิเรกศีล ฝ่ายมหานชนที่ตั้งอยู่ในราโชวาทของพระเจ้า
สาธินราชันั้น ต่างพากันกระทำการบุญกุศลมีทานเป็นต้น ครั้นทำลายสกนธ์แล้วก็ได้
ไปเกิดในสวรรค์ เทพดาทั้งหลายนั้นประชุมกัน ณ โรงสุธรรมเทวสภาพากัน
สรรเสริญคุณทูลของพระเจ้าสาธินราช เลียงนิรนาทซึ่งเข้าไปทั่วเทวสภา ส่วน
เทพดานอกจากเทวดาเหล่านั้น ครั้นได้สดับคุณกถาของพระเจ้าสาธินราชแล้ว
ก็ใคร่จะเห็นพระองค์ยิ่งนัก

(นิบาตชาดก เล่ม ๖, ๒๕๔๐, น. ๙๑)

พระเจ้าวิบุลราช ในวิบุลราชชาดก

อดีต **สุจิตตนิมานนคร** ในกาลที่ล่วงมาแล้วแต่ปางหลัง ยังมีพระราช
องค์หนึ่งทรงพระนามว่าวิบุลราช ได้เสวยสมบัติ ณ พระนครสุจิตตนิมานนคร
ของพระเจ้าวิบุลนั้น ทรงพระนามว่าสุนทรี พระราชบุตรของพระราชเทวีนั้น ทรง
พระนามว่าสุจิตุมาริ พระเจ้าวิบุลราชพระองค์นั้นเสวยราชสมบัติโดยยุติธรรม
ทรงสร้างศาลาโรงทานถึง ๕ แห่ง บริจาคทรัพย์ให้เป็นทานวันละห้าแสน
ทุกวัน มนุษย์ชาวชมพูทวีปทั้งหลายนั้น ประหนึ่งจะไม่ต้องทำทานิขกรรมและ
เวทกรรมเลย แสนสบายรื่นรมย์อุดมไปด้วยโภคทรัพย์บริบูรณ์ เสวยสุขสมบัติ
เพลินไปด้วยกามารมณ์

(ปัญญาสาขก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๑๙๒)

พระเจ้าจุฑามณี โพธิสัตว์ ในสิริจุฑามณีชาดก

อดีต **พาราณสีมเหสี** **สิริจุฑามณี** นาม **ราชา ราช** **กาเรสิ** ในกาล
ที่ล่วงมาแล้วแต่บัดนี้ ยังมีพระราชานามว่าสิริจุฑามณีดำรงราชสมบัติ ณ เมือง
พาราณสี พระอัครมเหสีของพระราชานันั้น ทรงพระนามว่าปทุมาวดี นาง
ปทุมาวดีมีพระราชโอรสพระนามปรากฏว่า จันทกุมาร พระเจ้าจุฑามณีทรงเสวย
ราชสมบัติโดยชอบธรรม โปรดให้สร้างโรงทานขึ้นหกแห่ง ทรงบริจาคทรัพย์
บำเพ็ญทานวันละหกแสนทุกวัน ครั้นถึงเวลาเช้าพระเจ้าสิริจุฑามณีทรงให้
โอรสพาแม่ทัพมาหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น ให้ทำกุศลคือทานแลศีล ส่วนพระองค์
ทรงเสวยเครื่องเสวยเสร็จขึ้นหลังมณฑลหัตถิที่อุบุนทริก มีหมู่อำมาตย์
แวดล้อมเป็นบริวารเสด็จไปสู่ทานศาลา ทรงแจกทานแก่ชาวกด้วยพระหัตถ์ตาม
สมควรส่วนทานที่เหลืออยู่ ทรงมอบให้หมู่อำมาตย์แจกต่อไปโดยนัยนี้เสมอมา

(ปัญญาสาขก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๒๐๔)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่า การบรรยายการประพุดิธรรมของกษัตริย์ ในอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดกเน้นการบริจาตกทานให้แก่ราษฎร ส่วนที่ต่างกันคือ ในอรรถกถามักจะระบุอย่างชัดเจนว่าพระราชประพุดิธรรมข้อใด เช่น ทศพิธราชธรรม สังคหัตถุสสี ส่วนในปัญญาสชาดกมักจะแสดงถึงทศพิธราชธรรม และจะบรรยายอย่างกว้างๆ เช่น เสวยราชสมบัติโดยชอบธรรม เสวยราชสมบัติโดยยุติธรรม เป็นต้น

หลักราชธรรมและคุณธรรมของผู้ปกครอง

ธรรมะสำหรับพระราชที่ปรากฏในชาดก ได้แก่ ทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และสังคหัตถุ นอกจากนี้ยังได้กล่าวถึงการประพุดิธรรมของกษัตริย์ ที่มีมนุษย์พึงประพุดิโดยทั่วกัน เช่น การบำเพ็ญทาน การรักษาศีล การเจริญภาวนา การรักษากายวาจาใจให้ประพุดิชอบ หรือที่เรียกรวมว่า กุศลกรรมบถ เป็นต้น

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) ได้อธิบายความหมายของ ราชธรรม ๑๐ หรือทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร สังคหัตถุ และกุศลกรรมบถไว้ในพจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม* ดังนี้

๑. ราชธรรม ๑๐ หรือ ทศพิธราชธรรม คือ ธรรมของพระราช กิจวัตร ที่พระเจ้าแผ่นดินควรประพุดิ คุณธรรมของผู้ปกครองบ้านเมือง และธรรมของนักปกครอง ได้แก่

๑) ทาน (การให้) คือ สละทรัพย์สิ่งของ บำรุงเลี้ยง ช่วยเหลือประชาราษฎร์ และบำเพ็ญสาธารณประโยชน์

๒) ศีล (ความประพุดิตั้งาม) คือ สำนวรวมกายและวจีจวกร ประกอบแต่การสุจริต รักษาจิตติดคุณ ให้ควรเป็นตัวอย่าง และเป็นที่เคารพนับถือของประชาราษฎร์ มิให้มีข้อที่ใครจะดูแคลน

๓) ปริจจาคะ (การบริจาค) คือ เสียสละความสุขสำราญ เป็นต้นตลอดจนชีวิตของตน เพื่อประโยชน์สุขของประชาชน และความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง

* คำอธิบายหลักธรรมจาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๕๔๖ ใน http://84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=187

๕) **อาชชวะ (ความซื่อตรง)** คือ ซื่อตรงทรงสัตย์ไว้มารยา ปฏิบัติภารกิจ โดยสุจริต มีความจริงใจ ไม่หลอกลวงประชาชน

๕) **มัททวะ (ความอ่อนโยน)** คือ มีอัธยาศัย ไม่เย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือองค์ มีความงามสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพนุ่มนวล ละมุนละไม ให้ความรักภักดี แต่มีชาติยาเกรง

๖) **ตปะ (ความทรงเดช)** คือ แผดเผากิเลสตัณหา มีให้เข้ามาครอบงำ ย่ำยีจิต ระวังยับยั้งเข้มใจได้ ไม่ยอมให้หลงไหลหมกมุ่นในความสุขสำราญและความปรนเปรอ มีความเป็นอยู่สม่ำเสมอ หรืออย่างสามัญ มุ่งมั่นแต่จะบำเพ็ญเพียร ทำกิจให้บริบูรณ์

๗) **อักโธระ (ความไม่โกรธ)** คือ ไม่กริ้วกราด ลุอำนาจความโกรธ จนเป็นเหตุให้วินิจฉัยความและกระทำการต่าง ๆ ผิดพลาดเสียธรรม มีเมตตาประจำใจ ไว้ระงับความเคืองขุ่น วินิจฉัยความและกระทำการด้วยจิตอันราบเรียบเป็นตัวของตนเอง

๘) **อวิหิงสา (ความไม่เบียดเบียน)** คือ ไม่บีบคั้นกดขี่ เช่น เก็บภาษี ขูดรีด หรือ เกณฑ์แรงงานเกินขนาด ไม่หลงระเหิรอำนาจ ขาดความกรุณา หาเหตุเบียดเบียนลงโทษอาชญาแก่ประชากรราษฎรผู้ใด เพราะอาศัยความอาฆาตเกลียดชัง

๙) **ขันติ (ความอดทน)** คือ อดทนต่องานที่ตรากตรำ ถึงจะลำบากกาย นำเหนื่อยหน่ายเพียงไร ก็ไม่ทอดอย ถึงจะถูกยั่วถูกหยันด้วยคำเสียดสีถากถางอย่างไร ก็ไม่หมดกำลังใจ ไม่ยอมละทิ้งกรณียที่บำเพ็ญโดยชอบธรรม

๑๐) **อวิโรธนะ (ความไม่คลาดธรรม)** คือ วางองค์เป็นหลักหนักแน่น ในธรรม คงที่ ไม่มีความเอนเอียงหวั่นไหวเพราะถ้อยคำที่ร้าย ลามลักการะ หรือ อภิธรรมณ์ อนภิธรรมณ์ใดๆ สติมั่นในธรรม ทั้งส่วนยุติธรรม คือ ความเที่ยงธรรม ก็นิติธรรม คือ ระเบียบแบบแผนหลักการปกครอง ตลอดจนขนบธรรมเนียมประเพณี อันดีงาม ก็นิติ ไม่ประพฤติให้เคลื่อนคลาดวิบัติไป

ขาดทุกเรื่องทีพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์หรือผู้ปกครองที่ดี ล้วนแสดงราชธรรม หรือทศพิธราชธรรมเสมอ เช่น **สมังคผลขาด** ในอรรถกถาขาด ได้กล่าวทศพิธราชธรรมไว้ดังนี้

(๑๑๕๐) พระราชาเหล่าใด ทรงยินดีแล้วในทศพิธราชธรรม อัน พระอริยเจ้าประกาศไว้ พระราชาเหล่านั้นเป็นผู้ประเสริฐด้วยกาย วาจา และใจ พระราชาเหล่านั้นทรงดำรงมั่นอยู่แล้วในขันติ ไสริจจะ และสมาธิ ย่อมถึงโลก

ทั้งสองโดยวิธีอย่างนั้น.

(๑๑๕๑) เราเป็นพระราชอาญาผู้เป็นใหญ่ของสัตว์และมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าเราโกรธขึ้นมา เราก็ตั้งตนไว้ในแบบอย่างที่เราปรารถนาแต่งตั้งไว้ คอยห้ามปรามประชาชนอยู่อย่างนั้น ลงอาชญาโดยอุบายอันแยบคายด้วยความเอ็นดู.

(๑๑๕๒) ข้าแต่กษัตริย์ผู้ชนาธิปัตย์ บริวารสมบัติและปัญญามีได้ละพระองค์ในกาลไหนๆ เลย พระองค์มิได้มักริ้วโกรธ มีพระหฤทัยผ่องใสอยู่เป็นนิจ ขอพระองค์ทรงปราศจากทุกข์ บำรุงพระชนม์ชีพยืนอยู่ตลอดร้อยพรรษาเถิด.

(๑๑๕๓) ข้าแต่กษัตริย์ ขอพระองค์ทรงประกอบด้วยคุณธรรมเหล่านี้ คือ โบราณราชวัตร มั่นคงทรงอนุญาตให้หนูเตือนได้ ไม่ทรงกริ้วโกรธมีความสุขสำราญ ไม่เดือดร้อน ปกครองแผ่นดินให้ร่มเย็น แม้จิตจากโลกนี้ไปแล้ว ก็จงทรงถึงสุคติเถิด.

(๑๑๕๔) พระเจ้าธรรมิกราชทรงฉลาดในอุบาย เมื่อครองราชสมบัติด้วยอุบายอันเป็นธรรม คือ กุศลกรรมบถ ๑๐ อันบัณฑิตแนะนำกล่าวไว้ดีแล้วอย่างนี้ พึงยังมหาชนผู้กำเริบร้อนกายและจิตให้ดับหายไป เหมือนมหาเมฆยังแผ่นดินให้ชุ่มชื้นด้วยน้ำ ฉะนั้น.*

เรื่องเทศกษัตริย์ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นนกแขกเต้าชื่อขัมพูกะ และเป็นนกทรงเลี้ยงของพระเจ้าโกศลผู้ไม่มีพระโอรสธิดา ลูกนกที่พระองค์ทรงเลี้ยงไว้ ๓ ตัว ได้แก่ นกยูงชื่อเวสสันดร นกสาธิตชื่อ กุณฑลินี และนกแขกเต้า นกทั้งสามได้ถวายโอวาทเกี่ยวกับราชธรรม ๑๐ ประการ ถวายพระเจ้าพรหมทัต ทรงฟังแล้วทรงเลื่อมใส จึงพระราชทานตำแหน่งให้

ในอรรถกถาชาดกเรื่องอื่นๆ ได้แสดงความสำคัญของราชธรรมไว้เช่นกัน เช่น เรื่องมหาหิงสาชาดก พญาหงส์ตรัสรู้ได้แสดงราชธรรม ๑๐ ประการแด่พระเจ้าพาราณสี ซึ่งได้กล่าวแก่พญาหงส์ว่าพระองค์เป็นผู้ปกครองโดยธรรม คือราชธรรม ๑๐ ประการ

ชาดกหลายเรื่องสะท้อนให้เห็นว่าหากผู้ปกครองไม่ตั้งอยู่ในธรรม ย่อมเกิดความวิบัติเดือดร้อนร่วมกัน เช่น เรื่องมหาสุปินชาดก ได้กล่าวถึงมหาสุปิน ๑๖ ชื่อของพระเจ้าโกศล ในมหาสุปินบางชื่อพระบรมศาสดาทรงมีพุทธพยากรณ์ว่า หมายถึงอนาคตข้างหน้าพระราชาทรงทั้งหลายจักไม่ตั้งอยู่ในธรรม มีอคติ วินิจคดีโดยไม่ชอบธรรม

* พระไตรปิฎก เล่มที่ ๒๗ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๑๙ ขุททกนิกายชาดก ภาค ๑ หน้าที่ ๒๒๘.

โลกในทรัพย์ พอใจในสินบน มีพระทัยหยาบซ้ากล้าแข็ง บีบคั้นมนุษย์ทั้งปวง คนจะ
ละถิ่นฐานบ้านเรือน ราชธานีจะว่างเปล่า พระสุบินอีกข้อนั้นทำนายว่าเมื่อกษัตริย์
ทั้งหลายไม่ตั้งอยู่ในธรรม มนุษย์ทั้งปวงแม้สมณะพราหมณ์ก็จะไม่ตั้งอยู่ในธรรม
เช่นกัน ดินฟ้าอากาศก็จะวิปริตแปรปรวน ฝนไม่ตก เป็นต้น

เรื่องสุวรรณภูมิรชาดก ในปัญญาสาตก ได้บรรยายการประพาศธรรม
บำเพ็ญกุศลและการปกครองแผ่นดินโดยมีทศพิธราชธรรมไว้ในการแสดงธรรมของ
พระโพธิสัตว์แก่กษัตริย์ทั้งหลายดังนี้

... ในกาลก่อนเรามีได้กระทำเวรทั้ง ๕ อันหนึ่งอันใดเลย แลกล่าววาทาที่ควร
เคารพ คือมิได้กล่าวคำมุสาวาท แลมิได้กล่าวคำอันทำจิตผู้ฟังให้กำเริบ แลมิได้
ประจบด้วยความริษยา เราจึงได้สิริสมบัติเห็นปานดังนี้ เมื่อพระโพธิสัตว์จะ
ประทานโอวาทแก่กษัตริย์ทั้งหลายให้ยิ่งขึ้นไป จึงตรัสพระคาถาว่า

โสตุสโลโก	ปรโลโก	ขย	ปตเถนติ	สาธโว
ชีวิต	จขนโตปิ	สุทธวาม	น จเชย	
ปณมาฏ	ปรวิตติ	น	กโรนติ	น คณนติ
ปรหาร	มุสาวาท	สุราปาน	จ	วชเชย

ความว่า ดุริยชาติยราชทั้งหลายผู้เป็นสัปบุรุษ บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญ
ในโลกนี้ และปรารถนาชัยมงคลในโลกเบื้องหน้าแล้ว ถึงจะต้องเสียชีวิตก็ไม่พิน
ละวาทาที่ติงาม และไม่ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต และไม่คิดลอบลักสิ่งของอันเป็นที่รักของ
ผู้อื่น อนึ่งพึงละเว้นการเสพสัถธรรมในภรรยาของผู้อื่น และเว้นการกล่าววาทา
มุสาวาท และเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

ดูกรมหาราชทั้งหลาย เมื่อบุคคลผู้ใดอาจประพาศได้ดังนี้ บุคคลผู้นั้นจะ
ปรารถนาสิ่งใดก็จะได้สำเร็จดังความปรารถนา อีกประการหนึ่ง ธรรมดากษัตริย์
ต้องพิจารณาใคร่ครวญเสียก่อนแล้วจึงกระทำซึ่งกิจการทั้งปวง การที่พิจารณา
เสียก่อนแล้ว จึงกระทำนั้นเป็นกิจการของกษัตริย์ตั้งอยู่ในราชธรรม อธิริยศ
และกิตติคุณของกษัตริย์ผู้ตั้งอยู่ในราชธรรมนั้น ย่อมแผ่ไพศาลไปในทิศานุทิศ
เพราะฉะนั้นกษัตริย์ทุกๆ พระองค์จงทรงรักษาราชอาณาจักรของตนๆ โดย
ทศพิธราชธรรมอุตสาหะบำเพ็ญทานการกุศล พึงรับรื้อขนกัลยาณกรรมอันดีงาม
ห้อมอย่าให้จิตของตนตกไปในอำนาจของความตระหนี่บริชนรับทำการบุญการกุศล
อันจะเป็นประโยชน์แก่ตนในภาพเบื้องหน้า

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๔, น. ๓๕๓-๓๕๔)

ในนวนานชาดก กล่าวถึงพระบารมีและพระราชจริยาวัตรของพระเจ้า
นวนานราชบรมกษัตริย์ไว้ว่า

... พระองค์ก็ประกอบไปด้วยพระยศและอำนาจอันยิ่งใหญ่ แผ่ไปทั่วสกลชมพู
ทวีป ทรง**ทศพิธราชธรรมจรรยา**พระราชทานโอวาทแก่พระราชชา และมหาชน
ทั้งหลาย ซึ่งมาแต่นครทั้งสี่ให้ตั้งอยู่ในสุจริตธรรม และให้รักษาศีลบำเพ็ญทาน
การกุศล ส่วนพระองค์เองนั้น ก็ทรงบำเพ็ญในกุศลสุจริตธรรม และให้สร้างโรงงาน
๖ ตำบลคือ ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ ทิศ และที่ท่ามกลางเมือง ๑ และในพระราชนิเวศน์
๑ ทรงบริจาคผ้าถุงห่มและโภชนาหารอีกทั้งเงินและทองสิ่งของทั้งปวง แจกจ่าย
ผู้มีความต้องการทุกถ้วนหน้า ทั้งพระราชทานสุราปานแก่นักเลงสุราทั้งหลาย ใคร
ปรารถนาสิ่งใดก็ประทานสิ่งนั้นให้สำเร็จความปรารถนา ...

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคสอง, ๒๔๙๙, น. ๘๘)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่าผู้ปกครองที่ดีต้องมีธรรม ทั้งธรรมของความ
เป็นมนุษย์ คือมีศีล และต้องมีธรรมของกษัตริย์ คือ**ทศพิธราชธรรม**ด้วย

๒. จักรวรรดิวัตร ๑๒ คือธรรมอันเป็นพระราชจริยานุวัตรของพระมหากษัตริย์
ที่ทรงอาศัยธรรมข้อนี้เป็นหลักสำหรับการปกครองประเทศ ดังนี้

๑) คຸ້ມครองสงเคราะห์คนในราชสำนักและคนภายนอกให้มีความสุข

๒) ควรผูกไมตรีกับประเทศอื่น กษัตริย์เมืองขึ้นหรือผู้ครองนครภายใต้
พระบรมเดชานุภาพ

๓) ควรอนุเคราะห์กษัตริย์ที่ตามเสด็จ คือพระราชวงศานุวงศ์ผู้เป็นราช
บริพาร

๔) ควรเกื้อกูลพรหมณ์และคฤหบดีทั้งหลาย คือเกื้อกูลพรหมณ์และ
ผู้ที่อยู่ในเมือง

๕) ควรอนุเคราะห์ประชาชนที่อยู่ในชนบท

๖) ควรอนุเคราะห์สมณพรหมณ์ผู้มีศีล

๗) ควรรักษาฝูงเนื้อ นก และสัตว์ทั้งหลายมิให้สูญพันธุ์

๘) ควรห้ามชนทั้งหลายมิให้ประพฤติดิฉัตรธรรม และชักนำให้อยู่ในกุศล

สุจริต

๙) ควรเจือจางทรัพย์ทำนุบำรุงแก่ผู้ขัดสน

๑๐) ควรไปมหาสู่สมณพรหมณ์เพื่อศึกษานูญและบาป กุศลและอกุศล

ให้แจ่มชัด

- ๑๑) ควรห้ามจิตเว้นความกำหนดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรม
- ๑๒) ควรระงับความโลภมิให้ปรารถนาในลาภที่พระมหากษัตริย์มิควรจะได้

จักรวรรดิวัตรนี้ ปรากฏใน จักกวัตติสูตร* ชื่อสูตรที่ ๓ แห่งทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค พระสูตรต้นตปิฎก พระพุทธเจ้าตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้ฟังตน คือ ฟังธรรม ด้วยการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ซึ่งจะทำให้ได้ชื่อว่าเป็นผู้ดำเนินอยู่ในแดนของตนเองที่สืบมาแต่บิดา จะมีแต่ความดีงามเจริญขึ้นไม่เปิดช่องให้แก่มาร เช่นเดียวกับ พระเจ้าจักรพรรดิที่ทรงประพฤติตามหลักจักรวรรดิวัตร อันสืบกันมาแต่บรรพชนของพระองค์ ย่อมทำให้จักรวรรดินะบังเกิดขึ้นมาเอง

จักรวรรดิวัตรนั้นมี ๔ ข้อใหญ่ ใจความว่า

- ๑) พระเจ้าจักรพรรดิเป็นธรรมราชาธิปไตย และจัดการคุ้มครองป้องกันโดยชอบธรรมแก่ชนทุกหมู่เหล่าในแผ่นดิน ตลอดไปถึงสัตว์ที่ควรสงวนพันธุ์ทั้งหลาย
- ๒) มิให้มีการอันธกรรมเกิดขึ้นในแผ่นดิน
- ๓) ปันทรัพย์เฉลี่ยให้แก่ผู้ไร้ทรัพย์
- ๔) ปรีกษาสอบถามการดีชั่ว ข้อควรและไม่ควรประพฤติ จากสมณพราหมณ์ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบอยู่เสมอ

ในพระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๑ พระสูตรต้นตปิฎก เล่มที่ ๓ ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค กล่าวแสดงจักกวัตติสูตรไว้ว่า พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ เมืองมาตุลาในแคว้นมคธ ทรงตรัสสอนภิกษุทั้งหลายให้มีตนและธรรมเป็นที่พึ่ง ทรงกล่าวถึงพระเจ้าจักรพรรดิราช พระนามว่า ทัลลเนมิ ผู้ทรงธรรม เป็นพระราชาโดยธรรม เป็นใหญ่ในแผ่นดิน มีมหาสมุทร ๔ เป็นขอบเขต ทรงชำนะแล้ว มีราชอาณาจักรมั่นคงสมบูรณ์ด้วยแก้ว ๗ ประการ คือ จักรแก้ว ช้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คฤหบดีแก้ว ปริณายกแก้ว พระราชบุตรของพระองค์มีกว่าพัน ล้วนมีรูปทรงสมเป็นวิรกษัตริย์ กล่าวหาญ สามารถ ย่ำยีเสนาของข้าศึกได้ พระองค์ทรงชำนะโดยธรรม มีต้องใช้อาชาญา มีต้องใช้ศัสตรา ครอบครองแผ่นดิน มีสาครเป็นขอบเขตการประพฤติจักกวัตติวัตรเป็นสิ่งประเสริฐอัน

* พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์ พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. พ.ศ. ๒๕๔๖ ใน http://84000.org/tipitaka/dic/v_seek.php?text=จักรวรรดิวัตร_&detail=on

จะบันดาลให้จักรแก้วอันเป็นทิพย์ปรากฏมีขึ้น

ตัวอย่างของกษัตริย์ผู้ดำรงตนในจักรวรรดิวัตร เช่น เรื่องอุมมาทันตีชาดก ในอรรถกถาชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสีวีราช ทรงเล่นนางนาค อุมมาทันตีภรรยาของอภิปารกะผู้เป็นเสนapati อภิปารกะจะถวายนางให้ แต่พระโพธิสัตว์ไม่ทรงรับและทรงหักห้ามพระทัยได้ แสดงถึงการรักษากิจวัตรข้อ ๑๑

ในนวนวนชาดก พระนวนวนราชโพธิสัตว์ทรงให้การสงเคราะห์แก่ประชาชน ดำรงตนตามจักรวรรดิวัตร เช่น

... ครั้นเวลารุ่งราตรี พระอาทิตย์ส่งรัศมีสว่างแจ้งแล้ว พระนวนวนราชโพธิสัตว์ ก็มีพระหฤทัยอันผ่องแผ้ว เสด็จขึ้นทรงบรมคชาธาร แวดล้อมไปด้วยเสนายุธาหาญ และนางนาฏกิตติเป็นอันมาก แล้วมีพระราชโองการมิให้ราชบุรุษผู้ใดเบียดเบียน ห้ามปรามพวกราชกนิพคนกำพร้าอนาถา อันเบียดเบียนกันมารับพระราชทาน ทรงบริจาคอันนปานาหารให้พวกกนิพเป็นต้นอันมหนำแล้ว ทรงบริจาคโภชนะ แก่ผู้ต้องการโภชนะ ทรงบริจาคสุราปานแก่นักเลงสุราทั้งหลาย แล้วทรงบริจาค สรรพพัสดุทั้งปวงคือ แก้วแหวนเงินทอง ทาสกรรมกร ทาสีทาส ช่างม้าโคกระบือ ยวดยานคานหาม โดยสมควรแก่พระราชศรัทธาแล้วก็เสด็จกลับเข้าสู่พระราชนิเวศน์สถาน

พระนวนวนราชโพธิสัตว์ ทรงบำเพ็ญบุญทั้งหลายมีบริจาคทานเป็นต้น โดยนิยมนั้นเป็นนิตยกาล ครั้นสิ้นพระชนมายุสังขาร ก็ขึ้นไปบังเกิดในดาวดึงส์พิภพ ชนทั้งหลายที่ได้ปฏิบัติตามโอวาทของพระโพธิสัตว์นั้น สันติพิภพหลายชั้นนั้นก็ไปเกิดในสุคติภพ

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคสอง, ๒๔๙๙, น. ๘๙)

ในอรรถกถาชาดกหลายเรื่องได้แสดงให้เห็นว่า บางครั้งกษัตริย์อาจประพฤติไม่เหมาะสม ผิดจากราชธรรมหรือจริยวัตรของผู้ปกครอง แต่เมื่อมีผู้ชี้แนะทางที่ถูกต้องให้ แม้ผู้นั้นจะต่ำต้อยกว่า หากพิจารณาว่าคำกล่าวนั้นมีคุณค่า และนำมาปฏิบัติตาม ก็จะสามารถแก้ไขปัญหาลงสู่ล่องไป ส่งผลดีต่อส่วนรวม และทำให้สามารถเป็นผู้ปกครองที่ดีได้ในที่สุด ชาดกที่แสดงหลักธรรมของผู้ปกครองที่ดีในกลุ่มนี้ เช่น

เรื่องทัฬหธรรมชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นรัตนอำมาตย์ของพระเจ้าทัฬหธรรม ได้ทูลเตือนพระราชว่าไม่ควรถอดมงคลงหนีจากยศบรรดาศักดิ์เมื่อยามชรา เพราะเมื่อยังหนุ่มได้ทำความดีไว้มาก

เรื่องธุมมาริชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชบุโรหิต ถวายธรรมแด่ พระเจ้าธนัญชัยว่า ไม่ควรทิ้งโยธาเก่า เลี่ยงแต่โยธาใหม่ แต่ควรเอาใจทั้งสองให้ดี

เรื่องกพายมภูริชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นราชเสวก กราบทูล อธิบายแก่พระราชาทถึงโทษของการยกพลในฤดูฝน ซึ่งจะสูญเสียมากกว่าจะได้ ประโยชน์

ส่วนเรื่องทุมเมธชาตก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระยาช้างที่ดี แต่ถูก พระยามคธราชผู้เป็นนายคิดกลั่นแกล้งด้วยความริษยา มุ่งให้ตกเหวตาย พระยาช้าง จึงหนีไปอยู่กับพระราชาคู่อื่นที่มีคุณธรรม สะท้อนให้เห็นการที่พระราชานิปฏิบัติ ตามหลักจักรวรรดิวัตร จึงถึงแก่ความเสื่อม

พรหมโฆสราชชาตก ในปัญญาสาตก พระอินทร์แปลงเป็นคนเลี้ยงสุนัข พาสุนัขแปลงมาทดสอบความประพฤติของพระเจ้าพรหมโฆสราช พระอินทร์แปลง ขอให้พระองค์ประทานอาหารมาเลี้ยงสุนัข พระองค์ก็ประทานให้ แต่สุนัขกินเท่าใด ก็ไม่อิ่ม พระอินทร์จึงกราบทูลขอให้ให้นำมนุษย์ชั่วร้ายมาให้สุนัขกิน พระอินทร์แสดงตัว แล้วประทานโอวาทให้พระราชามั่นในธรรมทั้งสั่งสอนให้ประชาชนมั่นในคุณความดี แล้ว กลับเทวโลก

๓. ราชสังคหวัตถุ ๔ หรือสังคหวัตถุของผู้ครองแผ่นดิน คือธรรมอันเป็น เครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจประชาชน หรือหลักการสงเคราะห์ประชาชนของนักปกครอง ได้แก่

๑) สัสสมะระ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงพืชพันธุ์ธัญญาหาร ส่งเสริมการเกษตร

๒) บุริสเมระ หมายถึง ความฉลาดในการบำรุงข้าราชการ รู้จักส่งเสริม คนดีมีความสามารถ

๓) สัมมาปาสะ หมายถึง ความรู้จักผูกผสานรวมใจประชาชนด้วยการส่งเสริมอาชีพ

๔) วาจาเปยยะ หรือ วาจาเปยยะ หมายถึง ความมีวาจาอันดูดีมีน้ำใจ คือ รู้จักพูดจาปราศรัย ไพเราะ สุภาพนุ่มนวล ประกอบด้วยเหตุผล มีประโยชน์ เป็น ทางแห่งสามัคคี ทำให้เกิดความเข้าใจอันดี และความนิยมเชื่อถือ

ราชสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้เป็นคำสอนในพระพุทธศาสนา ส่วนที่แก้ไข ปรับปรุงคำสอนในศาสนาพราหมณ์กล่าวถึงคำศัพท์เดียวกัน แต่ชี้ถึงความหมาย อันชอบธรรมที่ต่างออกไป ธรรมหมวดนี้ว่าโดยศัพท์ตรงกับมหายัญ ๕ ของพราหมณ์

คือ

- ๑) อัสสเมระ คือ การฆ่าม้าบูชาญญ
- ๒) บุริสเมระ คือ การฆ่าคนบูชาญญ
- ๓) สัมมาปาสะ คือ ยัญอันสร้างแท่นบูชาไว้ที่ข้างไม้ตลอดไปหล่นลง
- ๔) วาขเปยะ คือ การดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัย
- ๕) นิรัคคพะ หรือ สรรพเมระ คือ ยัญไม่มีลิมสลัก คือ ทัวไปไม่มีขีดขึ้นจำกัด,

การฆ่าครบทุกอย่างบูชาญญ

มหาญญ ๕ ที่พระราชพิงบุชาตามหลักศาสนาพรหมณ์นี้ พระพุทธศาสนา สอนว่า เดิมเป็นหลักการสงเคราะห์ที่ดีงาม แต่พรหมณ์สมัยหนึ่งดัดแปลงเป็นการบูชาญญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน ความหมายที่พึงต้องการ ซึ่งพระพุทธศาสนาสั่งสอน ๔ ข้อแรก มีดังกล่าวแล้วข้างต้น ส่วนข้อที่ ๕ ตามหลัก สังคหวัตถุ ๔ นี้ ว่าเป็นผล แปลว่า ไม่มีลิมกลอน หมายความว่า บ้านเมืองจะสงบ สุขปราศจากโจรผู้ร้าย ไม่ต้องระแวงภัย บ้านเรือนไม่ต้องลงกลอน*

ดังตัวอย่างกล่าวว่า พระเจ้าเกอรุมหาราช ในอาทิตตชาดก ทรงดำรงอยู่ใน ทศพิธราชธรรมและทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ ๔

อติเต สิริภูเร เกอรุนคร เกอรุมหาราช นาม ฯลฯ มหทานัน ปวตุเตสิ
ในกาลล่วงแล้วนาน มีพระมหาราชพระนามว่าเกอรุ ครองราชสมบัติ ณ เกอรุ
นครสิริราช มิได้ทำทศราชธรรมให้กำเริบ ทรงสงเคราะห์มหาชนด้วยสังคหวัตถุ
สี่ประการ ทรงตั้งอยู่ในฐานเป็นดังบิดามารดาของมหาชน ทรงบำเพ็ญพระกุศล
บริจาคมหาทานแก่ยากจกฉกฉกแลคนกำพร้า ...

(นิบาตชาดก เล่ม ๔, ๒๕๔๐, น. ๓๒๔)

ใน สุวรรณสิธสาชดก ได้กล่าวถึงการประพตติธรรมะสำหรับกษัตริย์ไว้ว่า
... ส่วนพระโพธิสัตว์เมื่อจะวิสันนาปัญหาที่สองจึงกล่าวคาถาว่า

โย จ โลกน สมมตา	ราชาติ วิคิเตน
จตุสสังคหวัตถุ	ทศราชธมเมหิ จ

* คำอธิบายหลักธรรมจาก พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม พิมพ์ครั้งที่ ๑๒
พ.ศ. ๒๕๔๖ ใน http://84000.org/tipitaka/dic/d_item.php?i=187

แปลว่า ผู้ใดที่โลกสมมติแล้วว่าเป็นพระราชา ก็เพราะทรงถือเอาโดยวิเศษด้วยสังคหวัตถุ ๔ และราชธรรม ๑๐ ประการ

โดยอธิบายว่า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดยอมทำให้มหาชนยินดีด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ คือด้วยการบำรุงกสิกรรม ด้วยการเลี้ยงคนตามคุณวุฒิ ด้วยการให้ผู้นิยมพระราชทรัพย์คิดดอกเบี้ยพอควรเอาไปลงทุนหากำไรได้ ด้วยตรัสอ่อนหวาน พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเรียกว่าเป็นพระราชา

อนึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดยอมทำมหาชนให้ยินดีด้วยราชธรรม ๑๐ ประการ คือด้วยบำเพ็ญทานเป็นปรกติ ด้วยทรงดำรงอยู่ในศีล ด้วยบริจาคช่วยเหลือในการใหญ่ ๆ ด้วยความซื่อตรง ด้วยความอ่อนโยน ด้วยคอยจำกัดความชั่วในพระองค์ ด้วยทรงพระพิโรธน้อย ด้วยไม่ผิดราชประเพณี พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้นเรียกว่าเป็นพระราชา

อนึ่งพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดยอมยินดีด้วยราชสมบัติของพระองค์ พระเจ้าแผ่นดินนั้นเรียกว่าพระราชา

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๑๐๓๗)

นอกจากนี้ในชาตกยังได้กล่าวถึงธรรมอื่นๆ ที่พระมหากษัตริย์ทรงรักษาด้วย เช่น

กุศลกรรมบถ ทางแห่งกรรมดี, ทางทำดี, ทางแห่งกรรมที่เป็นกุศล, กรรมดี อันเป็นทางนำไปสู่สุคติมี ๑๐ อย่าง คือ

ก. กายกรรม ๓ ได้แก่

- ๑) ปาณาติปาตา เวรมณี เว้นจากทำลายชีวิต
- ๒) อทินนาทานา เวรมณี เว้นจากถือเอาของที่เขาไม่ได้ให้
- ๓) กาเมสุมิจฉาจาร เวรมณี เว้นจากประพฤติดิฉินในกาม

ข. วาจีกรรม ๔ ได้แก่

- ๑) มุสาวาทา เวรมณี เว้นจากพูดเท็จ
- ๒) ปิสุณาย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดส่อเสียด
- ๓) ผรุสย วาจา เวรมณี เว้นจากพูดคำหยาบ
- ๔) สัมผัปปลาปา เวรมณี เว้นจากพูดเพ้อเจ้อ

ค. มโนกรรม ๓ ได้แก่

- ๑) อนภิชฌา ไม่โลภคอยจ้องอยากได้ของเขา
- ๒) อพยาบาท ไม่คิดร้ายเบียดเบียนเขา

๓) สัมมาทิฐิ เห็นชอบตามคลองธรรม

ส่วนสิ่งที่ผู้ปกครองพึงระวังและละเว้นไม่ให้เกิดขึ้น คืออคติ ๔ หมายถึง ทางความประพฤติที่ผิด หรือความลำเอียง มี ๔ ประการ คือ

๑) ฉันทาคติ ลำเอียงเพราะรัก

๒) โทสาคติ ลำเอียงเพราะชัง

๓) โมหาคติ ลำเอียงเพราะเขลา

๔) ภยาคติ ลำเอียงเพราะกลัว

ดังตัวอย่างใน **สมังคชาดก** พระโพธิสัตว์ทรงละเว้นอคติ ๔ และทรงแสดง หลักธรรมข้อนี้ รวมทั้งธรรมของพระราชา ความว่า

อนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินองค์ใด อันกิเลสคืออคติมีฉันทาคติเป็นต้นไม่ครอบงำ แล้ว ย่อมแนะนำคือว่ากำหนดรู้ซึ่งผู้ควรแนะนำแลไม่ควรแนะนำได้ พระเจ้าแผ่นดิน องค์นั้นชื่อว่าไม่ทำผู้อื่นให้ใหม่ให้ร้อนแลชื่อว่าไม่ทำตนให้ใหม่ให้ร้อนด้วย พระเจ้าแผ่นดินองค์ใดอุปบัติในสัตว์โลกนั้น ทรงทำอาชญาให้เป็นไปสมควรแก่โทษ พระเจ้าแผ่นดินองค์นั้นชื่อว่าทันทรรฯ นั้น อันความสรรเสริญคือคุณ อันความ สรรเสริญคือยศ คุมครองรักษาไว้ย่อมไม่เสื่อมเสียจากสิริเลย

กษัตริย์เหล่าใดสิ อันกิเลสคืออคติมีฉันทาคติเป็นต้นครอบงำแล้ว มักไม่ พิจารณาก่อนแล้วทำไปย่อมลงอาชญาโดยเร็วพลัน กษัตริย์เหล่านั้นมากไปด้วย โทษที่เราติเตียนส่วนเดียว ย่อมสละทิ้งชีวิตไว้ในโลกหาประโยชน์มิได้ แม้ถึงจุติจาก โลกนี้แล้ว ก็ย่อมไปถึงซึ่งทุกข์ตอব্য

ก็พระราชาทรงธรรมเหล่าใด ทรงยินดีแล้วในทศพิธราชธรรมอัน พระอริยธรรมมีราชสรรเสริญแล้ว พระราชาเหล่านั้นชื่อว่าประเสริฐด้วยกายวาจาใจ พระราชาทรงธรรมเหล่านั้นย่อมตั้งอยู่ในโลภจะ กล่าวคือสุสัลลสมาริ ได้ครอง ราชสมบัติโดยยุติธรรมแล้วย่อมถึงซึ่งโลกสอง คือมนุษย์โลกและเทวโลกอย่างนั้น

เราเป็นพระราชาผู้อิสระของสัตว์แลมนุษย์ทั้งหลาย ถึงหากว่าเราโกรธขึ้นมา เราตั้งตนไว้ในแบบอย่างอันโบราณราชทรงบัญญัติไว้ เรามีได้ทำลายวินัยฉัยธรรม ของท่านเสีย คอยห้ามปรามประชุมชนอยู่อย่างนั้น แลลงอาชญาอันสมควรโดย อุบายปัญญาที่ชอบธรรมด้วยความปราณี

(นิบาตชาดก เล่ม ๔, ๒๕๔๐, น. ๒๙๖ - ๒๙๗)

ในชาดกได้แสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่า ผู้ปกครองที่ดีมีไชปฏิบัติเฉพาะธรรม ของผู้ปกครอง แต่ย้งต้องมีศีล ๕ ที่มนุษย์ทั่วไปก็พึงปฏิบัติด้วย และผู้ที่เป็นกษัตริย์

นั้นจะได้รับการยอมรับหรือไม่ก็ด้วยคุณธรรมของพระองค์เป็นสำคัญ อันอาจนำมาสู่ความเปลี่ยนแปลงของการดำรงอยู่ในฐานะผู้ปกครองได้ เช่น

สมเด็จพระเจ้ากรุงราชธานีขยไกรพญาธิบดี ใน **กรุงธรรมชาดก** ทรงปกครองด้วยทศพิธราชธรรม ทรงรักษากรุงธรรม คือศีล ๕ และทรงมีพระราชศรัทธาในการบำเพ็ญทาน ส่งผลให้บ้านเมืองอุดมสมบูรณ์ร่มเย็นเป็นสุข พระเกียรติคุณแผ่ไพศาล ดังกล่าวไว้ว่า

อดีต **กรุงภูเร** อินทปัตถนคร ธนุขยไกรพยุ ราชู กาเรนเด ฯลฯ ในกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้วเมื่อพระราชาทรงพระนามว่าธนุขยไกรพยทรงครองราชสมบัติ ณ อินทปัตถมหานครอันเป็นพระราชอาณาจักรแห่งกรุงราชภูรี ครั้นนั้นพระโพธิสัตว์อุบัติในครรภ์พระอัครมเหสี ครั้นถ้วนทศมาสก็ประสูติจากพระครรภ์ ครั้นพระโพธิสัตว์นั้นเจริญวัยโดยลำดับกาลได้ไปทรงศึกษาศิลปศาสตร์ในสำนักอาจารย์ ณ เมืองตักสิลา เมื่อบรรลุนิติภาวะสำเร็จแล้วก็ทรงกลับมาสู่เมืองอินทปัตถ พระราชบิดามีความโสมนัสจึงทรงตั้งให้เป็นอุปราช ครั้นกาลต่อมาพระราชบิดาเสด็จทิวงคต พระโพธิสัตว์ก็ได้ทรงสืบสันตติวงศ์ดำรงในราชสมบัติโดย **ทศพิธราชจรรยา** แลทรงรักษา**กรุงธรรม**คือศีลห้าให้บริสุทธิ์สะอาด ศีลห้าในที่นี้เรียกว่า**กรุงธรรม** เพราะเป็นธรรมที่ชาวเมืองกรุงราชภูรีมีพระโพธิสัตว์เป็นต้นได้ปฏิบัติรักษามา

อนึ่งชนในกรุงราชภูรีอีก ๑๐ คน คือ พระราชมารดา พระอัครมเหสี พระยาอุปราช ซึ่งเป็นพระราชอนุชา พราหมณ์บุโรหิต อำมาตย์ผู้รั้งวัดนา นายสารถีมหาเศรษฐี อำมาตย์ผู้ตรวจข้าวค่านา ไทวาริกบุรุษคนรักษาประตูพระนคร นางนครโสภณทั้ง ๑๐ คนนี้ก็ได้รักษาศีลห้ากระทำให้บริสุทธิ์เป็นอันดีเหมือนอย่างพระราชโพธิสัตว์ฉะนั้น รวมเป็น ๑๑ ทั้งพระโพธิสัตว์ ชนทั้ง ๑๑ นี้ได้ตั้งอยู่ใน**กรุงธรรม**ปฏิบัติคือรักษาศีลห้ากระทำให้บริสุทธิ์เป็นนิจกาล

อนึ่งพระราชโพธิสัตว์นั้นให้สร้างโรงงาน ๖ ตำบล ที่ประตูเมืองทั้งสี่ทิศ ๔ แห่ง ที่ท่ามกลางเมืองแห่งหนึ่ง ที่ประตูพระราชวังแห่งหนึ่ง แล้วทรงบริจาคทรัพย์สำหรับโรงงานโรงละแสนกหาปณะ (แสนตำลึง) ทุกๆ วัน รวมเงินที่ทรงบริจาค่นั้นเป็นวันละหกแสนกหาปณะ มหาชนชาวชมพูทวีปที่ชวนกันมารับมหาทานไม่ต้องทำไถ่ถอน ต่างละทิ้งพื้นพสุธาที่อันเป็นเขตของๆ ตน จนที่นั้นดอนขึ้นโดยลำดับกาล ความที่พระราชโพธิสัตว์มีพระราชอัธยาศัยทรงยินดีในทานบริจาค่นั้นก็ปรากฏแผ่ไพศาลไปในชมพูทวีปทั่วธานีน้อยใหญ่อันเป็นราชจังหวัด

(นิบาตชาดก เล่ม ๓, ๒๕๔๐, น. ๑๐๗-๑๐๘)

พระเจ้าบุปผราช ในบุปผชาติ ทรวงรักษาศิล ๕ และทรวงสั่งสอนชนทั้งหลาย
ให้รักษาศิล ๕ ด้วย เช่น

ความว่า ท่านทั้งหลายยังมีอายุดำรงตำแหน่งอยู่เพียงใด อย่าได้เบียดเบียน
สัตว์ทั้งหลายเพียงนั้น อนึ่งอย่าเบียดเบียนทรัพย์สิ่งของของผู้อื่น อย่าคบหาภรรยา
ผู้อื่น อย่าเจรจาเท็จ อย่าดื่มสุราจน จงดำรงอยู่ในศีลห้าประการ จงจำแนก
แจกทานตลอดกาลทั้งปวง มารดาก็ดีบิดาก็ดีญาติก็ดี ทรัพย์ที่จะพึงฝังไว้ก็ดี
บรรดาสิ่งเหล่านี้ซึ่งจะเสมอเหมือนด้วยท่านย่อมไม่มี เพราะเหตุที่นั้นบุรุษผู้ประกอบ
ด้วยปัญญาพึงจำแนกแจกทานตลอดกาลทั้งปวง เทพเจ้าชาวดาวดึงส์ทั้งหลาย
กล่าวสรรเสริญบุรุษชนที่เลี้ยงมารดาบิดาและประพฤติดมตนในบุคคลผู้เจริญ
กว่าในตระกูล มีวาจาละเอียดอ่อนหวาน กล่าวถ้อยคำนำมาซึ่งประโยชน์ ละเสีย
ซึ่งวาจาส่อเสียด ปราศจากความตระหนี่ มีวาจาจริงจังกำจัดความโกรธเสียได้ว่า
เป็นสัตบุรุษ อนึ่งบุคคลผู้ใดมาทำในใจว่า ภรรยาของผู้อื่นเหมือนดังภรรยาของ
ตน พัสถุสิ่งของผู้อื่นเหมือนดังก้อนหิน คนอื่นเหมือนตนของตน ดังนี้ นักปราชญ์
ย่อมกล่าวสรรเสริญบุคคลผู้นั้นว่าเป็นบัณฑิต อนึ่งผู้ที่มิวาจาเยือกเย็นเป็นเหตุให้
มีมิตรสหายมาก ผู้ที่มิวาจาหยาบคายเป็นเหตุให้ปราศจากมิตรสหาย ในอุปัชฌาย์
บัณฑิตพึงรู้ว่าเหมือนดอกปทุมชาติหรือเหมือนดังพระจันทร์อันเป็นพระราชาของ
หมู่ดาวฤกษ์ ส่วนพระอาทิตย์เป็นผู้อุดมในโลกก็จริง แต่พระอาทิตย์เป็นสิ่งที่
เร่าร้อน เพราะเหตุที่นั้นพระอาทิตย์จึงเป็นผู้เดียว ส่วนพระจันทร์เป็นของเย็นจึงมี
หมู่ดาวแวดล้อม ด้วยประการดังนี้ ...

(ปัญญาสชาติ ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๖๐๗)

วิภูษิตราชชาติ กล่าวถึงพระเจ้าวิภูษิตราชโพธิสัตว์ ผู้ทรงเป็นพระเจ้า
ธรรมมิกราช ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทรวงปกครองมหาชนมิให้ลงพระราชอาญา
และฆ่าตี และทรวงสงเคราะห์ชาวพระนครด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ทรวงบำเพ็ญ
ทาน และทรวงรักษาศิล ๕ ดังนี้

เมื่อพระเจ้าวิภูษิตราชโพธิสัตว์ เสด็จเสด็จถวัลยราชสมบัติในครั้งนั้น
พระองค์ทรงปกครองมหาชน ด้วยการยกเลิกราชทัณฑ์และคัสตราคือห้ามมิให้
ลงพระราชอาญาและฆ่าตี และทรวงสงเคราะห์ชาวพระนครด้วยสังคหวัตถุ ๔
ประการ เป็นพระเจ้าธรรมมิกราชดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม ทั้งมีพระกมลสันดาน
ประกอบด้วยพระราชศรัทธา มีพระราชดำรัสให้สร้างอุทานศาลาในที่ ๖ สถานที่
คือประตูพระนครทั้งสี่แลที่ท่ามกลางพระนคร ๑ ที่ประตูพระราชนิเวศน์ ๑

รวมเป็น ๖ สถาน แล้วทรงบริจาคพระราชทรัพย์ สำหรับโรงงานทั้ง ๖ แห่งนั้น วันละหกแสนทุกวันๆ มิได้ขาด

อนึ่งพระเจ้าวิภูฏังคุลิตราชโพธิสัตว์นั้น พระองค์ทรงประกอบด้วย พระเมตตากรุณาอันมั่น มิได้ทำโลหิตมาทว่าแมลงวันตีมกิน ให้ไหลตกจาก สรีรกายของสัตว์อื่น จะกล่าวไปถึงการที่พระองค์จะทรงเบียดเบียน และฆ่าสัตว์ ทั้งหลายให้จำตายนั้นแล้ว อนึ่งพระองค์มิได้ทรงยินดีที่จะถือเอาพิษของผู้อื่น มาทว่ากากนิกหนึ่งเป็นประมาณ อนึ่งมิได้ทอดทิ้งนาการดูกรรยาของผู้อื่นด้วย สามารถแห่งราคดำฤศณา อนึ่งมิได้ตรัสคำมุลาวาทมาทว่าลักค่างหนึ่งเลย อนึ่ง พระองค์มิได้เสวยสุราและเมรัยมาทว่าลักหยาดหนึ่งเป็นกำหนด พระองค์ทรงรักษา ศีล ๕ คือปัญจเวรวิริตมัยอยู่ในพระกมลสันดาน ด้วยประการดังนี้

(ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๔๙, น. ๔๑๙-๔๒๐)

จันทกุมารชาดก พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นพระจันทกุมารโอรสของ พระเจ้าเอกราชแห่งเมืองบุพผวัตติ ถูกพราหมณ์ปุโรหิตชื่อขันฑทาละริษยาออกอุบาย ยุยงให้พระเจ้าเอกราชทำการบูชายัญด้วยสิ่งที่สละได้ยากเพื่อได้ไปเกิดในสวรรค์ พระเจ้าเอกราชทรงหลงเชื่อจึงให้จับพระจันทกุมารพร้อมกับคนอื่นๆ จำนวนมากแล้ว ให้นำไปมัดไว้ที่ปากหลุมบูชายัญ พระมเหสีทรงวิงวอนขอชีวิตพระจันทกุมาร แต่ พระเจ้าเอกราชก็ไม่ทรงยินยอม ท้าวสักกเทวราชจึงเสด็จลงมาช่วยพระจันทกุมารให้ รอดพ้นจากความตาย และดำหนิการกระทำของพระเจ้าเอกราชว่าไม่ใช่ทางที่ถูกต้อง ประชาชนรุมประชาทัณฑ์ขันฑทาละปุโรหิตด้วยก้อนดินจนถึงแก่ความตาย และปลด พระเจ้าเอกราชจากการเป็นพระราชาแล้วขับไล่ให้ออกไปอยู่นอกเมือง พร้อมทั้ง อภิเษกพระจันทกุมารขึ้นเป็นกษัตริย์ พระองค์ทรงปกครองแผ่นดินโดยธรรมยึดมั่นใน กุศล เสด็จไปปรนนิบัติบำรุงพระบิดาเสมอ เมื่อสวรรคตแล้วจึงไปเกิดในสวรรค์

เรื่องจันทกุมารชาดกสะท้อนให้เห็นว่าพระราชาผู้ไม่มีธรรมะ ทั้งยังปราศจาก สติปัญญาในการวินิจฉัยการควรและไม่ควร การอันเป็นคุณหรือโทษ จะไม่ได้รับการยอมรับจากประชาชน จนอาจถูกขับไล่ให้พ้นจากตำแหน่ง ส่วนผู้ปกครองที่ได้รับการยอมรับต้องมีคุณธรรมเป็นสำคัญ

กลวิธีนำเสนอแบบอย่างหรือแสดงธรรมะของพระราชาหรือผู้ปกครองที่ดี

กลวิธีนำเสนอแบบอย่างหรือแสดงธรรมะของพระราชาหรือผู้ปกครองที่ดี มีความสัมพันธ์กับองค์ประกอบสำคัญ หรือโครงสร้างของอรรถกถาชาดกซึ่งตรงกัน

กับปัญญาสชาดกใน ๓ ส่วนสำคัญ ได้แก่ ปัจจุบันวัตถุ อดีตวัตถุ และสโมธาน ดังนี้

๑. **ปัจจุบันวัตถุ** หรือ **ปรารภเรื่อง** คือ การบรรยายเหตุการณ์เริ่มต้น อันเป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงหยิบยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระองค์ขึ้นมาแสดง ปัจจุบันวัตถุจะเริ่มต้นด้วยคาถาภาษาบาลีที่มุ่งหมายจะแสดงธรรมะหรือคำสอน แล้วกล่าวว่าขณะนั้นพระพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่ใด ทรงพระปรารภเหตุอันเกิดขึ้น จึงตรัสเทศนาชาดก แสดงว่าเหตุการณ์นี้โดยเกิดขึ้นแล้วในชาติปางก่อน ด้วยสาเหตุใด แล้วใช้คาถาบาลีขึ้นต้น อาจปรากฏคาถาบาลีเพียงหนึ่งบทหรือหลายบทเพื่ออธิบายคาถานั้น

๒. **อดีตวัตถุ** หมายถึง เนื้อเรื่องชาดกที่ทรงยกมาประกอบการแสดงธรรม เป็นเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบารมี ในส่วนของอดีตวัตถุนี้จะมีการยก “คาถา” คือคำประพันธ์ร้อยกรองภาษาบาลี และเฉพาะในอรรถกถาชาดกจะมี “ไวยากรณ์” คือการอธิบายคาถาประกอบการเล่าเรื่องด้วย

๓. **สโมธาน** หรือ **ประชุมชาดก** หมายถึง การเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของปัจจุบันวัตถุเข้ากับอดีตวัตถุ ด้วยการระบุว่าผู้ใดในอดีตวัตถุ กลับชาติมาเกิดเป็นบุคคลใดในปัจจุบันวัตถุ นอกเหนือจากพระพุทธเจ้าแล้ว บุคคลอื่นๆ ก็มักมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้าเป็นส่วนใหญ่ เช่น พระราชบิดา พระราชมารดา พระแม่เหลี พระราชโอรส พระอัครสาวก พระเทวทัต ฯลฯ

อย่างไรก็ตามผู้วิจัยพบว่า ชาดกบางเรื่องในปัญญาสชาดกมีองค์ประกอบที่แตกต่างจากโครงสร้างของชาดกส่วนใหญ่ กล่าวคือไม่ปรากฏองค์ประกอบสำคัญบางส่วน แต่ได้เสริมองค์ประกอบอื่นเข้ามาแทนที่สะท้อนให้เห็นจุดเน้นในการนำเสนอเรื่องที่ต่างกัน เช่น **มหาสุทฺธสนชาดก** ในอรรถกถาชาดก (นิบาตชาดก เล่ม ๑, ๒๕๔๐, น. ๓๓๕-๓๓๘) กับ **สุทฺธสนชาดก** ในปัญญาสชาดก (ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๘, น. ๔๐๐-๔๐๘) ซึ่งเป็นชาดกเรื่องเดียวกัน แต่มีความแตกต่างกันไปของในองค์ประกอบดังนี้

มหาสุทสสนชาดก ในอรรถกถาชาดก	สุทสสนชาดก ในปัญญาสาชดก
เริ่มต้นด้วยปัจจุบันวัตถุ “อนิจจา วต สุขขาราคิ อิทํ สุตถา ปรีณิพพานมณฺเฑเก นิสินโน อานนฺตเถรสุส มา ภควา อิมสฺมิ พุทฺทนฺครเกติ วจฺนํ อารพฺภ กเถสิ ฯ สตถา สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เมื่อ เสด็จไปประทับเหนือพระแท่นปรีณิพพาน มัญญาอาสน์ อารพภ ทรงพระปรารภคำของ พระอานนเถระเจ้าซึ่งกราบทูลว่า”	(เรื่องนี้ไม่มีปัจจุบันวัตถุ)
อดีตวัตถุ “ตทา ปน มหาสุทสฺสนํ สุธมฺมปาสาทา โอตฺตริตฺวา ฯลฯ ตูกรอานนํ ในกาลปางก่อน เมื่อตถาคตยังเป็นโพธิสัตว์ ได้บังเกิดเป็น บรมจักรพรรดิราช ทรงพระนามว่า พระเจ้า สุทสสนบรมจักรพรรดิได้ครองราชสมบัติอยู่ ณ เมืองกุสาวดี”	อดีตวัตถุ เริ่มด้วยอดีตชาติของพระโพธิสัตว์ “อดีตเต พาราณสินฺดร เอโก เสฏฺฐี ปิตฺวสฺติ ในอดีตกาลล่วงแล้ว มีเศรษฐีผู้หนึ่งอยู่ในพระนคร พาราณสี ครั้นนั้นพระบรมโพธิสัตว์เจ้าเกิดในตระกูล เศรษฐีนั้น ในกาลเมื่อพระกัศสปสัมมาสัมพุทธเจ้า ยังทรงพระชนมอยู่” - พระโพธิสัตว์กระทำบุญกุศล สร้างบรณศาลา ถวายวิหารทาน พร้อมด้วยสรรพบริวาร ไตรจีวร ฯลฯ แต่พระเถระเจ้า ทั้งรักษาอุโบสถศีล ฟังธรรมแล้ว ถวายบิณฑบาตถวายผ้าคู่หนึ่งแก่พระเถระเจ้า และ กระทำอุปัฏฐากพระเถระเจ้ากระทำกุศลจนสิ้นอายุ - พระโพธิสัตว์จุติจากโลกไปบังเกิดในสวรรค์ - พระโพธิสัตว์จุติจากสวรรค์ “มาบังเกิดเป็นพระเจ้าบรมจักรพรรดิ ทรงพระนาม พระเจ้าสุทสนมหาราช เสวยสิริราชสมบัติอยู่ใน กุสาวดีราชธานีมหานคร” - พระเจ้าสุทสนมหาราช บริบูรณ์ไปด้วยรัตนะ ๗ ประการ และสมบัติทั้งหลาย - คำถามและคำตอบถึงที่มาของสมบัติทั้งหลาย

มหาสุทิสสนชาดก ในอรรถกถาชาดก	สุทิสสนชาดก ในปัญญาสชาดก
- พระเจ้าสุทิสสนบรมจักรพรรดิ บริบูรณ์ไปด้วยแก้ว ๗ ประการ และสมบัติทั้งหลาย มีเดชาญาพียง ทรงพระราชศรัทธาบริจาคทานต่างๆ - พระโพธิสัตว์ถึงกำหนดจะสิ้นพระชนมายุ ตรัสแสดงว่าจะกระทำกาลกิริยา คนทั้งหลายพากันเศร้าโศก - พระโพธิสัตว์ทรงแสดงพระธรรมเทศนาถึงความไม่เที่ยงแห่งสังขารแก่พระนางสุภัททาพระราชเทวี อัครมเหสี และหมู่เสวกามาตย์ราชบริพาร “ท่านทั้งหลายทั้งปวงจงหมั่นให้ทาน รักษาศีล รักษาอุโบสถศีล ประพฤติพรหมจรรย์ โดยความไม่ประมาท เกิดดังนี้แล้วพระองค์ก็เสด็จทิวงคตสู่ปรโลก” อดีตวัตถุเริ่มด้วยอดีตชาติของพระโพธิสัตว์	“มีคำกลางถามขึ้นมาว่า รัตน ๗ ประการนั้นมาจากสถานใด มีคำวิชันว่า จักรแก้วมาจาก...” อธิบายว่าเกิดด้วยอานิสสงส์ต่างๆ เช่น “อัสตรถึงแปดหมื่นสี่พันห้า ได้เกิดมีขึ้นด้วยอานิสสงส์ที่ถวายเป็นเครื่องบูชาอันหนึ่ง” - แสดงความสุขของชนทั้งหลายที่อยู่ในกุสาวดี - แสดงผลพระกุศลของพระเจ้าสุทิสสนมหาราช และทรงมีพระชนมายุยืนนาน - กล่าวถึงชนทั้งหลายมีศรัทธาในการบำเพ็ญทาน แสดงสุข ๓ ประการอันเป็นผลแห่งทาน - กล่าวถึงพระบรมโพธิสัตว์กระทำบุญกุศลเป็นอันมาก ครั้นสิ้นพระชนมายุได้ไปบังเกิดในวิมานทองในดาวดึงส์เทวโลก
จบด้วยสโมธาน “สตดา อิมิ ธมฺมเทสนํ อahrtiva สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงนำพระธรรมเทศนาอันนี้มาแสดงแก่พระอานนทเถระเจ้าแล้ว จึงทรงประมวลชาดกว่า พระนางสุภัททาพระราชเทวี ในกาลครั้งนั้น ประวัติชนธกัถชาตติมา คือนางพิมพ์ยโสธราผู้เป็นมารดาของราหุลในกาลนี้ ปริณายกรัตนะ (ขุนพลแก้ว) ในกาลครั้งนั้น ประวัติชนธกัถชาตติมา คือราหุลพุทธโชนิโรสในกาลนี้ ราชบริพาททั้งหลายในกาลครั้งนั้น ประวัติชนธกัถชาตติมา คือพุทธบริพาททั้งหลายในกาลนี้ ส่วนพระเจ้าจักรพรรดิสุทิสสนราชในกาลครั้งนั้นสืบประวัติชนธกัถชาตติมา คือพระตถาคตผู้เป็นสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว”	จบด้วยพระธรรมเทศนา “เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์จึงได้ประทานพระธรรมเทศนาไว้เป็นบาทพระคาถาว่า สาธโว สุขกามา เย ปฏฐตฺวา สคฺคโมกฺขมคฺคํ ทานํ ทตฺวา สามคฺคิยา จุตฺตา คจฺจนฺติ เต สคฺคํ แปลว่า สาธุสัตบุรุษทั้งหลายใด มุ่งหมายความสุขปรารถนาหนทางสวรรค์นิพพานแล้ว จึงพร้อมเพรียงกันบริจาคทานเถิด สาธุชนทั้งหลายนั้น ครั้นจุติจากมนุษย์โลกแล้ว ย่อมได้ไปบังเกิดสุคติโลกสวรรค์ด้วยประการดังนี้”

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าในปัญญาสชาดกเรื่องนี้เน้นการขยายรายละเอียดในส่วนอดีตวัตถุมากเป็นพิเศษ เพื่อมุ่งแสดงอำนาจสงฆ์ของบุญอันทำให้ได้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ

การพิจารณาในภาพรวมผู้วิจัยได้พบว่า ชาดกที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นผู้ปกครอง เป็นเรื่องที่ให้แบบอย่างหรือแสดงธรรมะของพระราชาหรือผู้ปกครองที่ดี โดยมีกลวิธีนำเสนอตามลำดับ ดังนี้

๑. ในปัจจุบันวัตถุ ให้การสอนอย่างตรงไปตรงมา อาจมีการเสริมคำสอนด้วยการอ้างถึงเรื่องลักษณะเดียวกันในอดีต

๒. ในอดีตวัตถุ เป็นการสอนด้วยการยกเรื่องราวในอดีตชาติของพระพุทธเจ้า และแทรกคำสอนอย่างตรงไปตรงมา อาจใช้การปูจาวลีสนาในการเสนอข้อธรรม คำสอนให้เด่นชัดและน่าสนใจขึ้น

๓. ในสมิธาน อาจมีการสรุปย่อประเด็นการสอน ก่อนแสดงการกลับชาติมาเกิด

ตัวอย่างที่ ๑ เรื่องชนสันธชาดก มีเหตุจากความประพฤติของพระราชา ยกอดีตชาติของพระพุทธเจ้าครั้งเป็นพระราชา มุ่งสอนหลักธรรมของพระราชาและให้แนวทางการปฏิบัติแก่พระราชาในการเป็นผู้ปกครองที่ดี

เรื่องชนสันธชาดก กล่าวถึงสมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร มีพระประสงค์จะประทานโอวาทแก่พระยาบัสเสนทิโกศลที่ทรงมัวเมาด้วยกิเลสและอิสริยยศ ไม่ปรารภจะตัดสินคตี่ ละเลิกการบำรุงพระพุทธเจ้า วันหนึ่งทรงระลึกขึ้นได้จึงเสด็จไปเฝ้า พระศาสดาตรัสถามเหตุที่มีได้เสด็จมาเป็นเวลานาน พระองค์ทูลว่าเพราะมีราชกิจมาก สมเด็จพระบรมศาสดาประทานได้พระโอวาทแก่พระยาบัสเสนทิโกศลว่า พระสัพพัญญูพุทธเจ้า เช่นตถาคตอยู่ในวิหารที่ใกล้ ไม่ควรที่พระองค์จะประมาท

ธัญญา นาม ชื่อว่าเป็นพระยานี้จะไม่ประมาทในราชกิจทั้งหลายจึงจะชอบ มาดาปิตุสมน มหาปิตรทรงประพฤติเสมอเหมือนเป็นมารดาเลบิดาแห่งราชภูรทั้งหลายจึงจะชอบ มหาปิตรทรงละเอียดซึ่งอันไปสู่อดติ อายายัง ทศธรรม ๑๐ ให้กำเร็บ ครองราชสมบัติโดยชอบธรรมจึงจะควร ธัญญู หิรมมิกภาเว แท้จริง เมื่อบรมกษัตริย์ทรงตั้งอยู่ในธรรมแล้ว ราชบริษัททั้งหลายก็จะตั้งอยู่ในธรรม เหมือนกันกับพระองค์ ...

(นิบาตชาดก เล่ม ๕, ๒๕๔๐, น. ๒๔๖)

ความข้างต้นแสดงการสอนโดยตรงถึงหลักปฏิบัติและหลักธรรมที่พระราชาพึงยึดถือ คือการไม่ประมาทในราชกิจทั้งหลาย ละอคติ ครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม และเมื่อพระราชาตั้งอยู่ในธรรม ราชบริพารของพระองค์ก็จะประพฤติธรรมเช่นกัน

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงขยายความต่อไปว่า การที่ทรงสั่งสอนอยู่ แล้วพระองค์ครองราชสมบัติโดยธรรมนั้นไม่น่าอัศจรรย์ ทรงอ้างถึงบัณฑิตทั้งหลายในปางก่อน แม้ไม่มีอาจารย์ผู้สั่งสอน ก็ตั้งอยู่ในสุจริต ๓ ประการด้วยปัญญาของตนเอง แสดงธรรมแก่มหาชนและชักชวนให้บำเพ็ญกุศล นำพาชนทั้งหลายไปสรวรรคได้ พระเจ้าโกศลก็ทูลอาราธนาให้ตรัสเรื่องราวนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงนำอดีตนิทานมาทรงเล่า ซึ่งเป็นกลวิธีการสอนด้วยการยกตัวอย่างจากอดีตชาติของพระองค์ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์บำเพ็ญบารมี เรียกได้ว่าเป็นประสบการณ์ตรงของพระพุทธองค์ ซึ่งสร้างให้ผู้รับสารเกิดความเชื่อถือ

อดีตวัตถุล่วงถึงเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในพระครรภ์ของพระอัครมเหสี ครั้นประสูติแล้วพระญาติทั้งหลายถวายพระนามว่าชนสันธราชกุมาร พระโพธิสัตว์ได้ไปศึกษาศิลปวิทยาจากเมืองตักกกิลลากลับมา พระราชบิดาให้เป็นพระอุปราช ครั้นพระราชบิดาสวรรคตแล้ว พระโพธิสัตว์ได้ครองราชสมบัติ

พระองค์จึงให้ราชบุรุษปลุกโรงงานไว้ ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนครทั้ง ๔ และท่ามกลางพระนคร แลทวารพระราชวัง **ปริจฺจชิตฺวา** ทรงบริจาคพระราชทรัพย์วันละ ๖ แสน ยังชาวชมพูทวีปให้รู้ทั่วกัน พระองค์กระทำเรือนพินธนาจำจองให้เปิดอยู่เป็นนิจ ยังชนให้ตีธรรมคณฐะระฆังปาร้องให้ฟังธรรม ทรงสงเคราะห์ราษฎรทั้งหลายด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ทรงรักษาซึ่งเบญจศีลเป็นนิจ ทรงรักษาซึ่งอุโบสถในวันอุโบสถ พระองค์ครองราชสมบัติโดยทศธรรมในกาลอันเป็นระหว่าง วังธรรมาแล้ว พระบรมโพธิสัตว์ก็รับสั่งให้ประชุมชาวราษฎรทั้งหลายให้พร้อมกัน

(นิบาตชาดก เล่ม ๕, ๒๕๔๐, น. ๒๔๗)

พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่ราษฎรชักชวนให้บำเพ็ญทาน รักษาศีล ประพฤติธรรม ประกอบการงานและการค้าขายโดยธรรมสุจริต อย่าคิดเบียดเบียนสัตว์และบุคคลอื่น เมื่อเป็นเด็กจงอุตสาหะเรียนศิลปวิทยา เมื่อเติบโตใหญ่จงแสวงหา

ทรัพย์สิ่งสมไว้ อย่าคิดโกงชาวบ้าน อย่าส่อเสียด อย่าเป็นคนดูร้ายหยาบช้า จงบำรุง
มารดาบิดา มีความเคารพผู้ใหญ่ พระองค์ได้ทำให้มหาชนตั้งอยู่ในสุจริต

วันหนึ่งเป็นวันปัสสัณโอบสถ พระโพธิสัตว์ทรงสมาทานอุโบสถศีล แล้วทรง
ดำริว่าจักแสดงธรรมแก่มหาชน เพื่อประโยชน์สุขอย่างยิ่ง เพื่อให้มหาชนมีความสุข
อยู่ด้วยความไม่ประมาท เมื่อชนทั้งหลายมาพร้อมกัน ทรงเทศนาเหตุ ๑๐ ประการ
ที่บุคคลไม่ทำในกาลก่อนอันเป็นเหตุให้จิตเดือดร้อนภายหลัง คือ

(๑) ผู้ไม่มีความเพียรในการหาทรัพย์ให้เกิดขึ้นแต่ยังหนุ่ม ครั้นแก่ลงหาทรัพย์
ไม่ได้ ย่อมเดือดร้อนภายหลัง

(๒) ผู้ไม่ได้ศึกษาวิชาที่สมควรแก่ตัวไว้ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่าไม่มีวิชา
ต้องเลี้ยงชีวิตอย่างลำบาก

(๓) ผู้เป็นคนโกงย่อมเดือดร้อนภายหลังว่า ทำบาปอันนำสู่นรก

(๔) ผู้เป็นคนโง่ หยาบช้า มาสัตว์ ปราศจากขันติเมตตากรุณานิสัย ย่อม
คิดถึงความชั่วและกลัวภัยในนรก

(๕) ผู้คบฐีในภรรยาผู้อื่น ย่อมร้อนใจในภายหลังว่า หญิงที่ไม่มีผู้หวังแน
มียูเป็นมาก ไม่ควรที่จะคบหาภรรยาผู้อื่นเลย

(๖) คนตระหนี่ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่า มิได้ให้ทาน

(๗) ผู้ไม่เลี้ยงดูมารดาบิดา ย่อมร้อนใจในภายหลังว่า มิได้เลี้ยงดูท่าน

(๘) ผู้ไม่ทำตามโอวาทบิดา ย่อมร้อนใจในภายหลังว่า ท่านสอนให้ดีแต่เรา
มิได้ปฏิบัติ

(๙) ผู้ไม่เข้าใกล้สมณพราหมณ์ ย่อมเดือดร้อนในภายหลังว่ามีได้ไปมาหาสู่
สมณพราหมณ์ จึงไม่มีที่พึ่ง

(๑๐) ผู้ใดไม่ประพฤติสุจริต ๓ ไม่เข้าใกล้สัตบุรุษ ย่อมเดือดร้อนในภายหลัง
ว่ามีได้กระทำ

ผู้ใดไม่กระทำเหตุ ๑๐ ประการนี้แต่แรก ย่อมมีความสุขไม่เดือดร้อนใจในภาย
หลังเลย พระโพธิสัตว์ทรงแสดงธรรมแก่มหาชนทุกกึ่งเดือนในวัน ๑๕ คำ มหาชนก็
ตั้งอยู่ในโอวาทของพระองค์ บำเพ็ญเหตุ ๑๐ ประการให้บริบูรณ์ ครั้นสิ้นชีพก็มีสวรรค์
เป็นที่ไป

พระบรมศาสดาทรงย้ายเหตุอันนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้วว่า บัณฑิต
ในครั้งก่อน ไม่มีอาจารย์ แสดงธรรมตามความรู้ของตน พามหาชนไปสวรรค์ได้อย่างนี้

แล้วทรงประชุมชาดกว่า บริษัทในครั้งนั้น คือพุทธบริษัทในกาลนี้ ส่วนพระยาชนชั้นราช คือพระตถาคต

กลวิธีการสอนในเรื่องชนชั้นชาดกได้แสดงให้เห็นแนวคิดที่ว่า ผู้ปกครองที่ดีต้องประพฤติธรรมด้วยการกระทำเป็นตัวอย่าง ทั้งต้องเป็นผู้สามารถสอนธรรมอันควรประพฤติให้แก่ประชาชน อันจะเป็นแบบอย่างให้คนทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตาม ซึ่งจะยังความสงบสุขในแก่ตนเองและบ้านเมืองสืบไป

ตัวอย่างที่ ๒ เรื่องราโชวาทชาดก มุ่งสอนคุณสมบัติของผู้นำแก่พระราชา โดยยกอดีตชาติของพระพุทธเจ้าครั้งเป็นพรหมณ์ฤๅษี ได้แสดงสาธกโวหารเปรียบเทียบการนำฝูงของโค กับการเป็นผู้นำของพระราชาว่ามีความสำคัญในการเป็นแบบอย่างความประพฤติของประชาชน อันจะส่งผลต่อความสุขทั้งโดยส่วนตนและส่วนรวม

เรื่องราโชวาทชาดก กล่าวถึงพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ พระเชตวันวิหาร ทรงปรารภราโชวาทเป็นเหตุตรัสเทศนาสอนเฉพาะแก่พระราชาโดยอ้างถึงพระราชาครั้งโบราณกาล ได้ทรงสดับถ้อยคำของบัณฑิตทั้งหลาย แล้วครองราชสมบัติโดยธรรมเป็นการบำเพ็ญทางไปสวรรค์ให้บริบูรณ์ พระราชาทูลอาราธนาแล้ว พระบรมศาสดาจึงทรงยกเรื่องในอดีตชาติของพระองค์มาสาธก

ในอดีตชาติถึงกล่าวถึงเมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระโพธิสัตว์เกิดในสกุลพรหมณ์ เรียนศิลปศาสตร์ทั้งปวงแล้วบวชเป็นดาบสอยู่ในป่า พระราชาเป็นผู้ปกครองโดยธรรมได้ปลอมพระองค์ไปทรงสืบเสาะสดับรับฟังเสียงของประชาชน แต่ไม่ปรากฏว่ามีผู้กล่าวโทษพระองค์ ทั้งได้สดับแต่คำสรรเสริญ จนไปถึงอาศรมของพระโพธิสัตว์ซึ่งถวายเป็นนิโครธจากป่าให้เสวย พระราชาตรัสถามเหตุที่ทำให้ผลนิโครธสุกมีรสหวาน พระโพธิสัตว์ทูลตอบว่า เพราะพระราชาทรงครองราชสมบัติโดยธรรม และหากพระราชาไม่ประพฤติอยู่ในธรรม แม่น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย ของป่ามีรากไม้และผลไม้ก็ย่อมไม่หวานไร้ความอร่อย “แม้รัชสีมาอาณาจักรก็เป็นกาหาโอชามีได้ทั่วไปทั้งนั้น ก็เมื่อพระราชาเหล่านั้นประพฤติเป็นธรรม แม้ของกินเหล่านั้นก็มีรสหวานโอชา แม้รัชสีมาอาณาจักรก็มีโอชาทั่วไปเทียว ฯ” (นิชาตชาดก เล่ม ๓, ๒๕๔๐, น. ๒๙๗) พระราชาทรงดำริจะทดลองคำกล่าวของพระโพธิสัตว์ จึงทรงครองราชสมบัติโดยไม่เป็นธรรม แล้วเสด็จไปหาพระดาบสซึ่งได้ถวายผลนิโครธให้แก่พระราชาเช่นเดิม ปรากฏว่าผลนิโครธสุกนั้นมีรสขม พระโพธิสัตว์ทูลว่า เพราะพระราชาไม่ทรงประพฤติธรรมเป็นแน่ แล้วได้กล่าวคาถาแสดงธรรมแก่พระราชา

โดยยกตัวอย่างฝูงโคที่ว่ายข้ามแม่น้ำ ว่าหากโคหัวหน้าฝูงว่ายคด โคทั้งหมดย่อมว่ายคดตาม เช่นเดียวกับมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าผู้ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ประพฤติไม่เป็นธรรม ประชาชนทั้งหลายก็จะประพฤติไม่เป็นธรรม ทั้งแผ่นดินก็อยู่ไม่เป็นสุขทั่วกัน อนึ่ง ถ้าพ่อฝูงเดินตรง ลูกฝูงย่อมไปตรงตามกัน หากผู้ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ประพฤติเป็นธรรม ประชาชนก็จะประพฤติในธรรม อันจะทำให้อยู่เย็นเป็นสุข พระราชาเสด็จกลับไปครองราชสมบัติโดยธรรม กระทำให้สิ่งทั้งปวงกลับเป็นปกติ

จบด้วยการประชุมชาดกว่า พระราชาในครั้งนั้นมาเป็นพระอานนท์ ส่วนพระดาบสได้เป็นพระตถาคต

การสร้างและการเสริมเรื่องเพื่อยืนยันความเป็นผู้มีบุญและมีธรรมของกษัตริย์

ในอรรถกถาชาดกและปัญญาสาตกมิกลวิธิการสร้างและการเสริมเรื่องให้เด่น เพื่อยืนยันความเป็นผู้มีบุญและมีธรรมของกษัตริย์ ดังนี้

๑. การสร้างให้พระโพธิสัตว์ผู้เป็นกษัตริย์มีคุณลักษณะอันเป็นเลิศ

พระโพธิสัตว์ผู้เป็นกษัตริย์ส่วนใหญ่จะมีรูปโฉมสง่างาม มีความองอาจกล้าหาญ มีปัญญา พร้อมด้วยคุณงามความดี ซึ่งจะไม่นับกล่าวถึงเช่นนี้ในกรณีที่พระโพธิสัตว์อยู่ในฐานะอื่นเช่น ทูตยปลายิชาดก ในอรรถกถาชาดก พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าพาราณสี พระเจ้าคันธารราชได้ยกทัพมาล้อมเมือง แต่ด้วยบุคลิกลักษณะอันงามของพระโพธิสัตว์ผู้มีพระพักตร์อันทรงสิริจุจันท์เพ็ญ แม้ศัตรูเพียงแลเห็นย่อมพ่ายแพ้หนีไป

ในคามณีจันทชาดก เปรียบเทียบพระพักตร์อันงามของอาทาสุมุขกุมาร เมื่อแรกประสูติว่า “พระพักตร์ของพระราชกุมารโพธิสัตว์นั้นงามบริสุทธิ์สะอาดปราศจากราศี เปรียบประดุจดั่งว่าพื้นหน้าแว่นทองที่บุคคลขัดสีให้สะอาด” (นิบาตชาดก เล่ม ๓, ๒๕๔๐, น. ๓๑)

การสร้างคุณลักษณะอันเป็นเลิศของกษัตริย์ ในอรรถกถาชาดก ให้ความสำคัญนับแต่การปูพื้นชาติกำเนิดที่สูงส่ง อายุ และการศึกษา เช่น ในทุมเมธชาดก บรรยายพระโพธิสัตว์ว่าเป็นโอรสอันเกิดจากอัศรมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติในกรุงพาราณสี พระประยูรญาติขนานพระนามว่าพรหมทัตกุมาร เมื่อมีพระชนม์ ๑๖ พรรษา ได้ทรงศึกษาศิลปศาสตร์ ๑๔ ประการในเมืองตักกสิลา ทรงเจนจบไตรเพท

ต่อมาพระราชบิดาพระราชทานตำแหน่งอุปราช นอกจากนี้ใน **ทุมเมธชาดก** ยังได้แสดงความมีปัญญาของพระโพธิสัตว์ คือ พรหมทัตถกุมาร ซึ่งในครั้งนั้นประชาชนนับถือเทวดา พวกเขาสั่งตั้งบูชาบุญ กระทำการบวงสรวง เนื้อ โลหิต ดอกไม้และของหอม นานาชนิด พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่าเมื่อได้ราชสมบัติจักไม่ให้สัตว์แม้สักตัวเดียวได้ลำบาก ทรงใช้ปัญญาวางอุบายไม่ให้มีการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตได้ ให้ประชาชนเลิกการบูชาบุญ ด้วยการประกาศจะบูชาบุญคนทุศีล แสดงคุณลักษณะของผู้ปกครองที่มีสติปัญญา ทั้งทรงครองราชย์โดยธรรม ทรงเว้นความคิดเห็นผิด และทรงประพฤติทศพิธราชธรรมอย่างเคร่งครัด ตลอดเวลาที่พระโพธิสัตว์ครองราชสมบัติอยู่ จึงไม่ปรากฏบุคคลที่กระทำความผิดเลย พระองค์ทรงบำเพ็ญบุญมีการให้ทานเป็นต้น และโปรดให้ประชาชนรักชาติ เมื่อสิ้นพระชนม์ก็ทรงพาบริษัทของพระองค์ไปเทวนคร

การสร้างคุณลักษณะอันเป็นเลิศของกษัตริย์ ในปัญญาชาดกก็คล้ายคลึงกัน แต่บางเรื่องอาจสร้างใหม่หัดศรียิ่งขึ้น ด้วยการกล่าวถึงการพิจารณาของพระโพธิสัตว์ในการเลือกมาเกิดให้เหมาะสม ดังตัวอย่าง **สุวรรณภูมิชาดก** กล่าวไว้ดังนี้

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ขึ้นไปบังเกิดเป็นท้าวสักกเทวราช เสวยทิพยสมบัติอยู่ในเวสสันดรปราสาท ในชั้นดาวดึงส์เทวโลก วันหนึ่งทรงพระปรารภถึงวงศ์ญาติที่อยู่ในมนุษยโลก จึงเล็งแลดูด้วยทิพจักขุ ก็ได้เห็นวงศ์ญาติของพระองค์อันเป็นวงศ์อนาถา จึงพิจารณาเลือกฐานะทั้ง ๕ คือ กาล ๑ ประเทศ ๑ ตระกูล ๑ มารดา ๑ อายุ ๑ ตามเยี่ยงอย่างพระโพธิสัตว์ทั้งหลายในกาลก่อน เมื่อทรงเลือกฐานะทั้ง ๕ เห็นว่าสมควรแล้ว ก็จุติจากเทวโลกลงมาปฏิสนธิในครรภ์พระนางจันทาเทวี ซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้ามโหฬาร

ส่วนพระนางจันทาเทวีอัครมเหสีนั้น ทรงพระครรภ์ครบกำหนด๗๓๓ เดือน ๑๐ เดือน ก็ประสูติพระราชโอรสในวันอันประกอบนักษัตรฤกษ์ พระราชกุมารโพธิสัตว์นั้น มีผิวพรรณดุจสีทองธรรมชาติ และมีรูปทรงสง่างามดังพระพุทธรูปปฏิมากร ที่นายช่างทองผู้ฉลาดหล่อแล้วเชิญมาประดิษฐานไว้ เพราะเหตุนี้พระชนกนาถราชชนนีและพระประยูรญาติ กับทั้งมหาอำมาตย์พราหมณ์ พุทธาจารย์ จึงกันขนานนามพระโพธิสัตว์ให้ชื่อว่า **สุวรรณภูมิ** ครั้นพระโพธิสัตว์มีวัยวัฒนาการได้ ๑๖ ปี ก็ทรงพระกำลังอันว่องไว พร้อมทั้งกำลังกายแลกำลังปัญญา ทรงรอบรู้ในสรรพวิทยา แลชำนาญในศิลปศาสตร์ ๑๘ ประการ ...

(ปัญญาชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๓๑๘)

นอกจากนี้ในปัญญาสชาดก ยังนิยมเพิ่มการสร้างเรื่องเพื่อเน้นให้เห็นถึงบุญญาภพของกษัตริย์อันเหนือสามัญมนุษย์ เช่น

ในสิทธสาชาดก สร้างให้สิทธสาภูมิมีความมหัศจรรย์ตั้งแต่กำเนิด เริ่มด้วยพระมารดามีพระสุบินเห็นมหาบุรุษเสด็จหายเข้าไปในพระครรภ์ โหรทำนายว่าจะได้พระโอรสผู้มียุญมากและจะมีกำเนิดมหัศจรรย์ คือประสูติทางพระโอษฐ์ของพระมารดา

อย่างไรก็ตามชาดกทั้งในอรรถกถาชาดกและปัญญาสชาดกจำนวนหนึ่ง ก็ได้เริ่มต้นที่กำเนิดของพระโพธิสัตว์ ทั้งนี้เนื่องมาจากการมุ่งเน้นพฤติกรรมและเหตุการณ์เมื่อครองราชสมบัติแล้ว เช่น กนกวรรณราชชาดก ในปัญญาสชาดก ได้แสดงให้เห็นว่าพระเจ้ากนกวรรณราชได้พยายามทำหน้าที่ของผู้ปกครองแผ่นดิน ในการแก้ไขปัญหาทุกข์ภัยให้ประชาชนอย่างสุดความสามารถ และด้วยคุณธรรมความดีของพระองค์ ซึ่งได้ถวายข้าวก่อนสุดท้ายด้วยความศรัทธาแด่พระปัจเจกพุทธเจ้า ก็ได้บันดาลให้เกิดมีฝนตกลงมา ดังนี้

ขณะนั้น มหาเมฆยังท่าฝนให้ตกลงชำระพื้นภูมิภาคให้หมดจดสะอาด ให้ทราศพลอยไปตกในมหาสมุทรก่อน แล้วยังท่าฝนดอกไม้ทิพย์ให้ตกลงโดยลำดับ กลบกลิ่นที่เปื้อนด้วยทราศพลให้อันตรธานเลือนหาย กลายเป็นกลิ่นดีทั่วปดพิตล ครั้นท่าฝนดอกไม้ทิพย์หยุดแล้ว ในลำดับนั้น มหาเมฆก็ยังท่าฝนอันระคนไปด้วยขนของเคียวให้ตกลง ณ ภูมิภาค มหาชนทั้งหลายกำลังมีความอดอยาก ก็พากันเก็บขนของเคียวกินเป็นอาหาร ที่เหลือจากบริโภคก็เก็บไว้ในบ้านเรือนของตนๆ ครั้นท่าฝนขนของเคียวหยุดปัตตนาการ ท่าฝนคือข้าวสารก็ตกลงโดยลำดับถึง ๗ วัน ในลำดับนั้น ท่าฝนอันระคนด้วยฝ้านุ่นฝ้าห่มเครื่องอาภรณ์ และท่าฝนอันระคนด้วยเงินและทองคำ และท่าฝนอันระคนด้วยแก้ว ๗ ประการ ก็ตกลงมา ณ พื้นภูมิภาค โดยลำดับๆ อย่างละ ๗ วันๆ เมืองกนกวดีในครั้งนั้นกับบริบูรณ์ไปด้วยสรรพสมบัติ เสมอด้วยเทวโลกทิพย์สถาน

(ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, น. ๓๖๔)

นอกจากนี้ยังสร้างให้เห็นลักษณะพระมหากษัตริย์ที่ดี ว่าเป็นทั้ง ผู้มีบุญ มีศีล มีธรรม เป็นผู้ให้ และเป็นผู้สอนธรรมแก่ประชาชนด้วย ลักษณะทั้งหมดนี้ปรากฏรวมอยู่ในพระมหากษัตริย์ที่ดีพระองค์เดียว ดังจะได้ยกตัวอย่างมาให้เห็นอย่างหลากหลาย

กษัตริย์เป็นผู้มีบุญ เช่น

วัฏจักรศีลราชชาดก ในปัญญาสชาดก พระเจ้าวัฏจักรศีลราชเป็นผู้เฒ่าเพี้ยนบุญและทานต่างๆ เมื่อมีข้าศึกมาประชิดเมืองทรงออกรบแสดงพระเดชานุภาพให้ข้าศึกพ่ายแพ้ แล้วทรงเมตตาอภัยพร้อมประทานโอวาทให้ประพฤติธรรม พระอินทร์เสด็จมาทูลถามถึงกุศลที่ทรงบำเพ็ญในชาติก่อน พระองค์เล่าว่าทรงบำเพ็ญพระพุทธรูปปฏิมาที่หักชำรุดให้สมบูรณ์แล้วสักการบูชา

กษัตริย์เป็นผู้ให้ เช่น

พระเจ้าธัญญชโยกรพย์ ในกัณฐกรรมชาดก ทรงรักษากัณฐกรรม คือ ศีล ๕ มีพระราชศรัทธาในการบริจาคทานเป็นที่เลื่องลือ จนคาดเดาได้ว่าทรงยินดีในทุกสิ่งที่มีผู้ไปขอ

อำมาตย์ทั้งหลายจึงทูลว่า ข้าแต่สมมติเทวราช ข้าพระบาททั้งหลายได้ทราบข่าวว่า พระเจ้าธัญญชโยกรพย์ผู้ทรงดำรงราชสมบัติในอินทปัตถมหานคร พระองค์มีพระยามงคลกฤษณราชช้างเชือกหนึ่งมีวรรณะดังดอกอัญชันเป็นพระราชพาหนะพระที่นั่งต้นสำหรับพระนคร ถ้าสมมติเทวราชโปรดให้ไปรับพระยามงคลคเชนทรเชือกนั้นมาสู่พระนครนั้นฝนก็จะตกดีบริบูรณ์ เมื่อท้าวเธอได้ทรงฟังอำมาตย์ทูลจึงตรัสว่า พระยารัษฎชโยกรพย์นั้นสมบูรณ์ไปด้วยพลพาหนะเป็นอันมากยากที่ฝ่ายเราจะทำยุทธนาการได้ เมื่อเป็นดังนี้เอยเราจะไปนำพระยามงคลคเชนทรเชือกนั้นมาได้ อำมาตย์ทั้งหลายกราบทูลว่าข้าแต่สมมติเทวราชเจ้า ก็จะต้องทำยุทธนั้นไม่ควรทำให้ลำบาก พระเจ้าธัญญชโยกรพย์นั้นพระอริยาศัยทรงยินดีในทานบริจาคเป็นอย่างยิ่ง ถ้ามีयाจกไปขอพระอุตมวงศสิโรตม์อันประดับด้วยพระมหามงกุฎก็อาจทรงตัดพระเศียรออกบริจาคได้ แม้จะขอพระนัยน์เนตรทั้งสองอันส่องไสอันประกอบไปด้วยประสาททั้งห้า ก็คงจะทรงพระราชศรัทธาควักออกให้เป็นทาน แม้จะขอมหาสุริยสมบัติวิเศษศฤงคารในแว่นแคว้นกูรราชบุรี พระองค์ก็สามารถจะสละออกให้เป็นทาน จะป่วยกล่าวไปโยถึงพระยาคชสารอันเป็นทนายภายนอกซึ่งพระองค์จะไม่ทรงบริจาค์นั้นหามิได้ ถ้ามีผู้ใดไปขอพระองค์ก็คงจะพระราชทานเป็นแท้

(นิบาตชาดก เล่ม ๓, ๒๕๔๐, น. ๑๐๘-๑๐๙)

กนกวรรณราชชาดก ในปัญญาสชาดก พระเจ้ากนกวรรณราชทรงบริจาคข้าวให้ประชาชนผู้อดอยาก เนื่องจากเกิดทุพภิกขภัยร้ายแรงขึ้นในบ้านเมือง จนเหลือข้าวมี้อสุดท้ายสำหรับพระองค์เท่านั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าใครจะเสริมทานบารมีแก่

พระองค์จึงเสด็จมา พระเจ้ากนกวรรณราชธิดาขาวแต่พระปัจเจกพุทธเจ้า ผลแห่งทานทำให้เกิดฝนตกสร้าง ความอุดมสมบูรณ์

การสร้างลักษณะของพระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมนี้ ล้วนสอดคล้องกับอุดมคติและธรรมของพระมหากษัตริย์

กษัตริย์เป็นผู้มีธรรม เช่น

ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก ในปัญญาสชาดก พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราช เป็นผู้เฝ้าบำเพ็ญทานจึงให้สร้างมณฑปเป็นที่ถวายทานแด่พระพุทธเจ้าและพระภิกษุ ผลจากการบำเพ็ญทานทำให้พระอินทร์เสด็จมากราบทูลเชิญเสด็จไปชมเทวโลก เมื่อเสด็จกลับมาได้ทรงสั่งสอนประชาชนให้บำเพ็ญทานและรักษาศีล

ธรรมราชชาดก ในปัญญาสชาดก พระเจ้าธรรมราชทรงสร้างศาลางดงาม หลังหนึ่งเป็นที่บริจาคทานแก่มหาชนเป็นประจำทุกวัน พระอินทร์เสด็จมาพร้อมวิมาน กราบทูลเชิญเสด็จไปชมเทวโลก เมื่อเสด็จกลับมาได้ทรงสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในบุญกุศล

ภัณฑาคารชาดก ในปัญญาสชาดก ภัณฑาคาริกกุมารสามารถตอบปัญหาธรรมของพระอินทร์ได้เป็นที่น่าอัศจรรย์และเป็นที่เลื่อมใสของเทวดาและมหาชน พระอินทร์ได้ประทานพร ๔ ประการให้แก่ภัณฑาคาริกกุมาร และต่อมาได้ครองราชย์สมบัติต่อจากพระราชบิดา

กษัตริย์เป็นผู้สอนธรรม

พระโพธิสัตว์ผู้เป็นพระราชหรือผู้ปกครองโดยธรรมนั้น นอกจากพระองค์เป็นผู้รู้บุญรู้ธรรม และตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมความดีแล้ว พระองค์ยังมีหน้าที่ในการสอนธรรมให้ชนทั้งหลายและผู้อยู่ใต้พระบารมีประพฤติดนตั้งมั่นอยู่ในคุณธรรมความดีด้วยเช่นกัน อันจะส่งผลให้บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข บทบาทในการสอนธรรมแก่ประชาชนนี้ปรากฏทั้งในอรรถกถาชาดก และปัญญาสชาดกเกือบทุกเรื่องที่ พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นกษัตริย์ เช่น

พระวัฏฏังคุลราชโพธิสัตว์ ทอดพระเนตรเห็นพระยาร้อยเอ็ดและหมู่พลพลชั้น มีความลำบากกายถึงซึ่งวิปการต่างๆ ดังนั้น ก็มีพระหฤทัยประกอบด้วยพระมหากรุณา จึงมีพระราชดำริว่า ดูกรท่านทั้งหลายผู้เจริญ ท่านทั้งปวงจงพากันลุกขึ้นเถิดอย่ากลัวเราเลย เราไม่ให้ท่านทั้งหลายถึงชีวิตอันตราย

ในกาลนั้น พวกจตุรงคโยธาทั้งหลายมีพระยาทั้งร้อยเอ็ดเป็นประธาน ต่างก็พากันอุฏฐการลุกขึ้นถวายอัญชลีพร้อมกัน มีความกลัวมรณภัยเป็นกำลัง พากันนั่งอยู่ ณ ที่นั้นๆ ฝ่ายพระยาร้อยเอ็ดพระองค์นั้นก็พากันทูลถวายพระราชาสมบัติและราชธิดาของตนๆ

เมื่อนอพระศพลวัฏฏังคุลีราช มีชัยชำนะพระยาร้อยเอ็ดผู้เป็นปัจจามิตร แล้ว ก็พระราชทานโหวตทานุสาสน์สั่งสอนพระยาร้อยเอ็ดให้ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการ แล้วมีพระราชดำรัสให้กลับไปครองรัชสถานของตนๆ ส่วนพระองค์ ก็พร้อมด้วยหมู่พหลเสนามาตย์ราชบริพาร เสด็จกลับเข้าสู่พระนครอันเป็นนิวาสฐานของพระองค์ ทรงบริจาคพระราชทรัพย์จะนับจะประมาณมิได้ ให้เป็นทานแก่ยากจนวิพคนกำพร้าอนาถา และทรงปกครองรักษาสีมาโดยทศพิธราชธรรม ประเพณี แต่นั้นมาพระยาทั้งร้อยเอ็ดพระนคร ต่างองค์ก็สั่งเครื่องราชบรรณาการ มีประการต่างๆ มาถวายพระเจ้าวัฏฏังคุลีราชไพริศัตว์ทุกๆ ปีมิได้ขาด

(ปัญญาสชาดก ฉบับแปลสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๒๖-๔๒๗)

ใน **สุตฺตชาดก** โดยตลอดทั้งเรื่องได้แสดงให้เห็นลักษณะกษัตริย์ผู้มีบุญ มิได้เน้นแสดงลักษณะกษัตริย์ที่ดี แต่ในตอนท้ายของเรื่องได้แสดงให้เห็นลักษณะของกษัตริย์ในอุดมคติอย่างสมบูรณ์ ทั้งด้วยการปราบยักษ์ การมีพระเมตตาแสดงธรรมสั่งสอนให้มันตารักษ์ตั้งอยู่ในศีล ๕ ทั้งได้แสดงอานิสงส์ของการรักษาศีล ๕ ไว้โดยพิสดาร และท้ายที่สุดได้แสดงการบำเพ็ญทาน การดำรงในทศพิธราชธรรม และสังคะวัตถุ ๔ ของพระไพริศัตว์อันนำไปสู่พรหมโลก ดังบรรยายไว้ในเรื่องอย่างน่าสนใจ ดังนี้

ลำดับนั้น พระไพริศัตว์ซึ่งทรงพระดำริว่า บัดนี้มันตารักษ์ผู้มีจิตอ่อนลงแล้ว ควรเราจะให้ตั้งอยู่ในศีล ๕ ประการ ถ้ามันตารักษ์นั้น ตั้งอยู่ในศีล ๕ รักษาให้บริสุทธิ์แล้ว ครั้นสิ้นชีพก็จะได้ไปบังเกิดในสวรรค์ ทรงพระดำริจะนี้แล้ว ก็ชักสินธพลจากอากาศ แล้วไปยังปราสาทนางอัญชนวดีกับมันตารักษ์ๆ จึงให้ยักษ์บริวารทั้งหลายมาประชุมกันแล้ว ก็พากันทำความเคารพนับถือพระไพริศัตว์ แล้วมอบนางอัญชนวดีถวาย เมื่อพระไพริศัตว์จะทรงรับนางอัญชนวดี จึงตรัสถามนายยักษ์ว่า ดูกรมนายักษ์ แต่ปางก่อนเมื่อท่านเป็นมนุษย์ได้ประพฤติดุจริตทั้ง ๓ ประการ คือประพฤดิชั่วด้วยกายวาจาใจ จึงได้บังเกิดในกำเนิดอันหยาบช้า กล้าแข็ง จำเดิมแต่เมื่อไป ท่านอย่างได้มีประมาณ อยู่ประพฤติดุจริต ๓ ประการ จงตั้งอยู่ในสุจริตทั้ง ๓ และรักษาศีลมีองค์ ๕ คือ เว้นจากปาณาติบาต มิได้ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้จำตาย ๑ เว้นจากอกथินาทาน มิได้ลอบลักสิ่งของที่เจ้าของเขามียอมให้ ๑ เว้นจากกามมิฉฉาจาร ไม่ประพฤติผิดในกามคุณ ๑ เว้นจาก

มุสาวาท ไม่กล่าวคำเท็จ ๑ เว้นจากสุราเมรัย ไม่ดื่มน้ำเมาอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ๑ นี่แหละเรียกว่าศีล ๕ ดุกรมหายักษ์ผู้ที่กระทำปาณาติบาต ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้จำตายนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธก็จะไปเกิดในอบายภูมิทั้ง ๔ มีนรกเป็นต้น ทนทุกข์เวทนามีประการต่างๆ ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะมีคนผูกอาฆาตจองเวร และจะประกอบด้วยพยาธิปวยไข้ ทั้งจะมีอายุสั้นพลันตาย คือ จะตายในท่ามกลางอายุ มิได้อยู่ไปจนถึงอายุชั้ย ปาณาติบาตกรรมย่อมให้ผลดังพรรณนามานี้เป็นต้น อนึ่งดุกรมหายักษ์ บุคคลที่ทำอกุศลนาทาน คือลักทรัพย์ สิ่งของที่เจ้าของมิได้ยอมให้นั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธ ก็ย่อมไปเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น ทั้งจะได้รับทุกข์เวทนาอันสาหัส ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะเกิดในตระกูลอันต่ำอันไร้ทรัพย์สมบัติ ถึงจะมีทรัพย์สมบัติก็ไม่ถาวรคงทนเท่าใด จะพินาศด้วยโจรภัย อัคคีภัยเป็นต้น แม้จะมีช้างม้าข้าคนก็คงจะหลบลี้หนีไปไม่อยู่ด้วย จะเกิดวิบัติด้วยเหตุมีประการต่างๆ อกุศลนาทานกรรมย่อมให้ผลดังพรรณนามานี้เป็นต้น อนึ่งดุกรมหายักษ์ บุคคลที่ประพฤติดมในกามทั้งหลาย มีคบหาทำชู้กับภรรยาผู้อื่นเป็นต้นนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธ ก็ย่อมไปเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น เสวยทุกข์เวทนาอันหยาบช้ำ ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็จะมีรูปทรงสันฐานอันเลวทรามต่ำช้า ไม่เป็นที่นำมาซึ่งความรักใคร่ของผู้ใด และจะเป็นคนกระเทยและบัณเฑาะก์ เป็นต้น ผลของกามมิชฉาจารย์ดังนี้ เป็นอาทิ ดุกรมหายักษ์ บุคคลที่กล่าวมุสาวาท คือกล่าวคำเท็จ ไม่กล่าวตามความเป็นจริงนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธก็ย่อมไปเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น ครั้นพ้นจากอบายภูมิมาเกิดเป็นมนุษย์ จะกล่าวถ้อยคำใดๆ ก็ไม่มีผู้ใดนับถือเชื่อฟัง จะมีบุตรธิดาภรรยาหรือผู้คนบ่าวไพร่ก็ว่ายากสอนยาก มิได้เชื่อถ้อยฟังคำ ทั้งมีคนหมิ่นประมาทต่างๆ คือกล่าวหาความที่ไม่จริงเป็นต้น ผลของมุสาวาทมีดังนี้ เป็นอาทิ ดุกรมหายักษ์ บุคคลที่เสพสุราเมรัยอันทำจิตให้มัวเมาประมาทนั้น เมื่อสิ้นชีพทำลายขันธ ก็ย่อมไปเกิดในอบายภูมิ มีนรกเป็นต้น ครั้นพ้นจากอบายมาเกิดเป็นมนุษย์ จะมีปัญญาชั่วเลวทราม ทั้งจะเป็นบ้าไปกล่าววาทไม่ชัดเจน จะมีสติอันหลงลืมจำสิ่งใดไม่ได้ ผลกรรมของการเสพสุราเมรัยมีดังนี้เป็นต้น ดุกรมหายักษ์ บุคคลที่กระทำปญฺจพิรเวททั้ง ๕ ย่อมจะได้รับผลอันนำมาซึ่งความทุกข์ดังพรรณนามานี้

ฝ่ายอานิสงส์ของบุคคลที่รักษาศีล ๕ นั้น คือบุคคลผู้ใดมีจิตประกอบไปด้วยเมตตาคุณ เว้นจากปาณาติปาตกรรม มิได้ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิตให้ถึงความตาย เห็นคุณค่าของสัตว์ทั้งหลายในสิ่งที่เป็ประโยชน์บุคคลผู้นั้นครั้งสิ้นชีวิตินทรีย์เบื้องต้นแห่งจิตก็ไปบังเกิดในสวรรค์สุคติภพ จะได้เสวยทิพย์สุสันกาลนาน ครั้งจุติจากสวรรค์ลงมาบังเกิดในมนุษย์โลก จะมีอายุยืนสันกาลนานตราบเท่า

ความว่า ศีลนี้เป็นอาภรณ์เครื่องประดับอันประเสริฐ หาเครื่องประดับอื่นจะเสมอมิได้ ศีลนี้เป็นเสบียงอันอุดมอย่างยิ่ง ศีลนี้มีความสามารถอาจปิดอบายได้ ศีลนี้เป็นโคจรพิสัยของพระอริยเจ้าทั้งหลายมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นเป็นประธาน ศีลนี้เป็นสะพานที่จะได้ดำเนินไปสู่พระปรีณิพพาน อันเป็นที่ดับเสียซึ่งทุกข์ทั้งปวง

ฉันทารยักษ์ได้ฟังพระธรรมเทศนาแห่งพระโพธิสัตว์ ก็เกิดปณินาการเลื่อมใสยิ่งขึ้น จึงกล่าวคำสรรเสริญพระโพธิสัตว์ว่า พระธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดงนี้ ชื่อว่าเป็นลาภอันดีของข้าพเจ้า พระองค์ตรัสแสดงธรรมแก่ข้าพเจ้าโดยชี้แจงแสดงให้เห็นคุณและโทษ ให้ข้าพเจ้าปราศจากความสงสัยครั้งนี้ อุปมาดังบุคคลที่ฉลาดชำนาญในมรรคา ชี้ทางให้บุคคลที่หลงหนทางฉะนั้น

ครั้นพระโพธิสัตว์ทรงทราบฉันทารยักษ์ ให้ลิ้นพศอันร้ายกาจอุปมาดังโคอุสุภราชที่ถูกตัดเขาเสียแล้ว และอุปมาดังอสริพชที่ถูกถอนเขี้ยวออกเสียจะนั้น แล้วตรัสสั่งสอนยักษ์ให้รักษามั่นอยู่ในศีลมีองค์ ๕ เป็นอันดี จึงพานางอัชชชวตียักษ์นิ และนางเกรณวดี อีกทั้งราชธิดา ๑๖ องค์ กลับมายังเมืองพาราณสี จึงตั้งนางยักษ์นิอัชชชวตีและนางเกรณวดี และราชธิดาทั้งหลาย ไว้ในที่มโหสิริยคและปรีวารยคแล้ว พระองค์ก็กระทำสักการแก่เมณิกกษัตริณิพชชาติ ด้วยพระราชทรัพย์ประมาณห้าแสน ส่วนพระองค์ก็ทรงส่วยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมประกอบด้วย สังคะวัตตุ ๔ ประการ ครั้นสิ้นพระชนมายุลงขารแล้วก็ขึ้นไปอุปบัติบังเกิดในพรหมโลก อันเป็นสุคติภพ

(ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๑๔๑ - ๑๔๗)

นอกจากนี้ **สุวรรณภูมิารชาดก** ในปัญญาสชาดก พระเจ้าสุวรรณภูมิารทรงช้างของเทวดาเดินไปบนผิวน้ำในมหาสมุทร และได้รับแก้วสมบัติมากมาย เป็นเหตุให้พระราชาสิงหลริษยา ยกทัพมาประชิดเมือง พระเจ้าสุวรรณภูมิารเสด็จออกรบ พระราชาสิงหลพ่ายแพ้ พระเจ้าสุวรรณภูมิารประทานพระโอวาทให้พระราชาสิงหลประพฤติอยู่ในธรรม

ความว่า ดูกรขัตติยราชทั้งหลายผู้เป็นสัปบุรุษ บุคคลผู้ปรารถนาความเจริญในโลกนี้ และปรารถนาช่วยมวงคลในโลกเบื้องหน้าแล้ว ถึงจะต้องเสียชีวิตก็ไม่พึงละวางจากที่ตั้งงาม และไม่ฆ่าสัตว์ที่มีชีวิต และไม่คิดลอบลักสิ่งของอันเป็นที่รักของผู้อื่น อนึ่งพึงละเว้นการเสพอสังกรรมในมรรยาของผู้อื่น และเว้นการกล่าววาจามุสาวาท และเว้นจากการดื่มสุราและเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท

(ปัญญาสชาดก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๓๕๓-๓๕๔)

๒. การสร้างเรื่องให้เห็นการเวียนว่ายตายเกิด และการเสริมเรื่องด้วยการแสดงอานิสงส์แห่งบุญ

การแสดงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าในพระชาติที่เป็นกษัตริย์ ทั้งในอรรถกถาชาดกและปัญญาสาตกจำนวนหลายเรื่อง มักกล่าวตั้งแต่กำเนิดของพระโพธิสัตว์มาถึงสวรรคต สื่อให้เห็นความเป็นอนิจจังคือความไม่เที่ยงแท้แน่นอนของชีวิต แม้พระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ก็ไม่อาจล่วงพ้นความตาย มีแต่เพียงบุญและบาปที่ตนสร้างไว้เท่านั้นอันจะติดตามตัวและส่งผลอันนำสู่ที่ไปในอนาคต

ในอรรถกถาชาดกส่วนใหญ่ในแต่ละเรื่องเน้นแสดงอดีตชาติของพระพุทธเจ้าเพียงชาติเดียว ส่วนในปัญญาสาตกมักย้อนหลังไปให้เห็นว่าก่อนพระชาติที่ได้มาเป็นกษัตริย์นั้นได้ประกอบกุศลกรรมใด จึงมีอานิสงส์ส่งผลให้มาเป็นกษัตริย์ เช่น

บุปผชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์ คือ พระเจ้าบุปผราชซึ่งในอดีตชาติได้ถวายน้ำสรงผ้าคู่เนื้อดีแด่พระอุสภะเถระเจ้ากับภิกษุบริวารในสำนักพระสรณังกรพระพุทธเจ้า ผลแห่งกุศลทานนี้ทำให้พระองค์มียศศักดิ์ยิ่งใหญ่เป็นที่ยำเกรงแก่กษัตริย์ทั้งหลาย ทรงประพตติธรรมและสั่งสอนกษัตริย์ทั้งหลายให้ตั้งอยู่ในธรรมจนสิ้นอายุขัย

โบราณกบิลราชชาดก พระโพธิสัตว์ คือ พระจักรพรรดิราชแห่งปฺราณกบิลบุรีได้ทรงสร้างพระไตรปิฎกไว้ ผลแห่งบุญส่งผลให้พระองค์มาเกิดเป็นพระจักรพรรดินานนับพระชาติไม่ถ้วน

วิภูงกุสิราชชาดก พระเจ้าวิภูงกุสิราชโพธิสัตว์ ทรงกระทำน้าวพระพุทธปฏิมากรให้เต็มบริบูรณ์ในอดีตชาติ ส่งผลให้บังเกิดเดชานุภาพ มีอำนาจอันปราบข้าศึก ได้ไปบังเกิดในเทวโลก และได้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ดังตัวอย่าง

ในกาลนั้น พระยาร้อยเอ็ดพระองค์ ต่างก็ขึ้นทรงพระยาคชาธารที่นั่งต้นแล้วไล่ช้างตรงไปในที่เฉพาะพระพักตร์พระเจ้าวิภูงกุสิราชเพื่อจะทำยุทธสงครามตามราชประเพณี

ในขณะนั้น พระเจ้าวิภูงกุสิราชโพธิสัตว์ ก็ทรงยกนิ้วพระหัตถ์ชี้ไปตรงหมู่พลนิกาย ทันใดนั้นพระยาร้อยเอ็ดทั้งหลายต่างก็ตกจากช้างที่นั่งทรง หมู่พลจตุรงค์ทั้ง ๔ เหล่า คือพลช้างทั้งหลายก็ตกจากคอช้างทั้งหมด อีกทั้งพลอาชาชาติและพลราชรถก็ตกจากหลังอาชาและบัลลังก์รถ พวกพลนิกายเดินเข้าทั้งปวงนั้นพากันล้มเดียวระดาษทั้งหมด แล้วต่างคนก็รีบหนีไป บางพวกทั้งเครื่องคัสตราวุธยุทธภัณฑ์ไว้ หนีเข้าไปอยู่ในถ้ำและบรรพตและชฎแห่งป่า บางพวกก็หนีไปสู่ฝั่ง

คงคามหาสมุทร บางพวกมีฝ้านุ่งหม้ออันหลุยลุดหนีไปแต่ตัว ด้วยอำนาจความกลัวพระโพธิสัตว์อันทรงยกนิ้วพระหัตถ์ซึ่งทรงสำเร็จด้วยอำนาจอันสงฆ์ผลที่ได้ปฏิสังขรณ์ กระทำนิ้วพระพุทธรูปมีการให้เต็มบริบูรณ์แต่ชาติก่อนนั้น

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๒๖)

จากตัวอย่างที่ยกมาจะเห็นได้ว่า ในปัญญาสาตกสร้างเรื่องให้เห็นอานิสงส์แห่งบุญกรรมอันเป็นเหตุปัจจัยกำหนดทางไปของชีวิต ด้วยการประกอบกุศลกรรมในอดีตชาติ ได้ส่งผลให้เกิดมาเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญญาภพยิ่งใหญ่ในปัจจุบันชาติ นอกจากนี้ตอนสุดท้ายของปัญญาสาตกยังได้แสดงให้เห็นเสมอว่าการประกอบบุญกุศลในปัจจุบันชาติ ส่งผลให้ไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์

การเสริมเรื่องด้วยการแสดงอานิสงส์แห่งบุญ

การเสริมเรื่องด้วยการแสดงอานิสงส์แห่งบุญนี้ปรากฏอย่างโดดเด่นในปัญญาสาตก สัมพันธ์กับเหตุปัจจัย คือกุศลผลบุญที่สร้างไว้ในอดีตชาติ เช่น ในไปราณกบิลราชชาตก สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสพยากรณ์แก่พระสารีบุตรว่า

... บุคคลผู้ใดผู้หนึ่งได้สร้างพระไตรปิฎก ซึ่งเป็นพุทธศาสนาคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าไว้แล้ว บุคคลผู้นั้นจะได้อานิสงส์ใหญ่หลวงจะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้ บุคคลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้แล้วเป็นบรมจักรพรรดิราชก็หลายครั้ง ได้เป็นเจ้าประเทศราชก็หลายครั้ง ได้เป็นท้าวสักกเทวราชก็หลายครั้ง ได้เป็นท้าวมหาพรหมก็หลายครั้ง ด้วยผลกุศลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกไว้แล้ว โดยที่สุตแต่ได้เขียน พระพุทธรูปจะ แต่เพียงอักษรเดียวหรือบทเดียวเท่านั้น ยังมีผลอานิสงส์จะนับจะประมาณหาที่สุดมิได้ บุคคลที่ได้สร้างพระไตรปิฎกนั้นได้เสวยสุขสิ้นกาลนานคือ ได้เป็นบรมจักรพรรดิราชถึงแปดหมื่นสี่พันชาติ ได้เป็นเจ้าประเทศราชถึง ๙ อสงไขย ได้เป็นพรหมณบัณฑิตถึง ๙ อสงไขย ได้เป็นมหาเศรษฐีคนบดีถึง ๙ อสงไขย ได้เป็น....จนได้เป็นเนื้อหนอพุทธางกูรบรมโพธิสัตว์ดังนี้

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๓๔-๔๓๕)

ในชาตกเรื่องนี้ได้บรรยายและพรรณนาอานิสงส์ของการสร้างและเขียนพระไตรปิฎกไว้อย่างละเอียดเป็นอันมาก เช่น

ถ้าสตรีภาพผู้ใดถึงพร้อมไปด้วยปัญญาได้กระทำบุญกุศลอย่างนั้น สตรีภาพผู้นั้น ก็จะได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้าจักรพรรดิราชถึงพันครั้ง

ผู้ใดได้สร้างพระไตรปิฎกนั้น จะได้.....

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๓๘)

โดยเน้นผลดีงามอันจักบังเกิดขึ้นในอนาคตอย่างต่อเนื่อง เป็นเวลาซึ่งล้วนเปี่ยมด้วยความสุขความเจริญสมปรารถนา

นรชาติชายหญิงทั้งหลายใด ได้กระทำบุญกุศลเป็นอันมากมีประการดังพรรณนามานี้แล้ว ถ้านรชาติชายหญิงทั้งหลายนั้นจะปรารถนาสวากุณมิกิตี ปัจเจกพุทธภูมิก็ดี หรือจะปรารถนาสัมมาสัมโพธิญาณอย่างสูงสุด เพื่อจะช่วยให้ปลดปล่อยสรรพสัตว์ให้พ้นไปจากทุกข์ก็ดี ก็ย่อมได้ดังความปรารถนาทุกประการ

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๔๓)

ส่วนของการแสดงอานิสงส์ของการบำเพ็ญบุญที่ปรากฏในตอนต้นของปัจจุบันวัตถุนี้ เห็นได้ชัดว่าเป็นส่วนเสริมเพื่อสร้างศรัทธาและสร้างแรงจูงใจในการสร้างพระไตรปิฎก แม้จะตัดส่วนนี้ออกไปก็ไม่มีผลกระทบที่จะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของเรื่องที่จะกล่าวต่อไป เพียงได้เข้ามาช่วยเสริมเรื่องอันจะนำไปสู่พระโพธิสัตว์ คือ พระเจ้าบรมจักรพรรดิราชในปุราณกบิลบุรี ผู้ได้เสวยความสุขไม่มีสิ้นสุดไม่มีประมาณด้วยผลอานิสงส์ที่ได้สร้างพระไตรปิฎกนั้น ซึ่งในส่วนอดีตวัตถุก็ได้แสดงอานิสงส์ของการสร้างพระไตรปิฎก อันปรากฏผลเลิศล้ำดังเกิดแก่พระเจ้าบรมจักรพรรดิราชพระองค์นี้

ใน ปุพผสาตก พระโพธิสัตว์เป็นพระเจ้าบุปผราช ผู้เป็นพระจักรพรรดิราชด้วยอานิสงส์ที่ได้สร้างนำถวายพระภิกษุ ผลแห่งบุญส่งผลให้ได้เสวยความสุขด้วยทิพยสมบัติ และได้เป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ ดังพรรณนาไว้ว่า

พระเจ้าวิษยราชได้สดับธรรมสิบประการของพระธรรมเสนาคีอุลภเณรเจ้า แล้วก็เกิดพระปิติโสมนัส ถวายนมัสการพระเถรเจ้าแล้วมีพระทัยมากไปด้วยความยินดีบริดา ครั้นส่งพระเถรเจ้าไปแล้ว ก็เสวยสิริรัชสมบัติอยู่เป็นสุขสำราญตลอดพระชนมายุ แล้วก็ไปเกิดในวิมานทองอันกว้างใหญ่ถึงสิบสองโยชน์ อันก็กก้องไปด้วยนางเทพอัปสรนับด้วยแสน เสวยทิพยสมบัติอยู่ในดาวดึงส์เทวโลก ครั้นจุติจากเทวโลกแล้ว ลงมาถือเอาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางสิริพินธิ พระมเหสีของพระเจ้าสิริพันธราชในสิริพันนคร เทพยเจ้าทั้งหลายก็น้อมนำเอาน้ำสำหรับสโนนเป็นของทิพย์สี่หม้อเข้าไปถวายพระราชเทวีเจ้า ด้วยบุญญาภาวของพระโพธิสัตว์เจ้าที่ได้สร้างนำพระภิกษุสงฆ์ บรรดาภคตริยร้อยเอ็ดพระนครก็ส่งราชบรรณาการมาถวายพระเจ้าสิริพันธราช ครั้นถ้วนทศมาสพระราชเทวีเจ้าก็ประสูติพระราชบุตร เทพยดาทั้งหลายก็ถวายสาธุการสักการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยทิพสุคนธวารี และทิพสุคนธวารีและทิพบุผากับทิพภูษาและพวงทองพวงแก้วเจ็ดประการ

ด้วยบุญญาภพของพระโพธิสัตว์เจ้าที่ได้กระทำการบูชาไว้แต่ปางก่อน พระประยูรญาติทั้งหลายจึงถวายพระนามพระโพธิสัตว์เจ้าในวันนามคนดมมงคลว่า บุญกุมารดังนี้ พระเจ้าสิริพันธุพระชนกนาถก็พระราชทานนามทั้งหลายที่ปราศจากโทษถึง ๖๔ นางแก่พระโพธิสัตว์เจ้า ครั้นพระโพธิสัตว์เจ้าทรงพระเจริญแล้วก็ทรงศึกษารอบรู้ในศิลปศาสตร์ทั้งปวง พระเจ้าสิริพันธุราชจึงตรัสให้หาชัยเสนามาเฝ้าแล้วตรัสว่า ดูกรชัยเสนาบดี เราชราแล้วเราปรารถนาจะกระทำการอภิเษกบุญปมกุมารผู้เป็นโอรสของเราแล้วจะมอบราชสมบัติให้ ชัยเสนาบดีถวายบังคมพระเจ้าสิริพันธุราชแล้วก็ให้ตกแต่งพระนครกระทำแห่งดงามด้วยเครื่องอุปกรณ์ทั้งปวง แล้วจึงผูกพระยาช้างซื้อชัยมาด้วยพวนทองคำ ตกแต่งด้วยรัตนเจ็ดประการ นำมาถวายพระโพธิสัตว์เจ้า เพื่อจะให้ทรงในการอภิเษก

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๖๐๒-๖๐๓)

๓. การสร้างเหตุมหัศจรรย์

ในปัญญาสาตกมักมีกระบวนพรรณนาไวหารอันประกอบด้วยการอุปมาการกล่าวเกินจริง และการใช้บุคลาธิษฐาน(บุคคลวัต) ทำให้ธรรมชาติมีชีวิตขึ้นมาเสมือนมนุษย์ เพื่อรับรู้ในการบำเพ็ญบุญของพระโพธิสัตว์ เช่น ในธรรมิกบัณฑิตราชชาตก เมื่อพระโพธิสัตว์คือธรรมิกบัณฑิตราชทรงบริจาคทานและตั้งพระทัยอธิษฐานให้ได้ตรัสรู้ ธรรมชาติก็ได้เกิดเหตุมหัศจรรย์ขึ้นดังนี้

ในขณะนั้น พื้นปถพีอันหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ ก็กำปนาทหวาดหวั่นไหวสะเทือนสะท้าน มีอาการดุจดังว่าภูเขาราชชาติขัณฑ์อันอาละวาดทั้งบรรพตสินธุราช ก็โอนอ่อนดุจถวายอภิวันทน้น้อมยอดมีหน้าเฉพาะตรงเมืองพาราณสี เปรียบประดุจดังว่าลำห้วยที่ถูกบุคคลลนด้วยอัคคีอันน้อมยอดลงจะนั้น ทั้งพระมหาสมุทรก็บันลือลั่นไปด้วยเสียงคลื่นระลอกมหาเมฆก็คำรณเสียงฮัดสนั่นยังท่าฝนลูกเห็บให้ตกลง ณ พื้นปถพี สายฟ้าในอากาศก็ฉีกในฤดูกาล ก็แลบฉวัดเฉวียนทั่วไปในอากาศ ขณะนั้นท้าวสักกเทวราชทรงปรบพระหัตถ์ ทั้งท้าวมหาพรหมและเทพบริษัทร้องข้องสาธุการ มหัศจรรย์ทั้งหลายนั้นบันดาลเอิกเกริกไกลหลด ตั้งแต่พื้นปถพีตลอดราบเท่าถึงพรหมโลกเป็นที่สุดอวสาน

(ปัญญาสาตก ฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง, ๒๔๙๙, น. ๔๕๓)

๔. การสร้างเรื่องซ้อนเรื่อง

คามณีจินตชาตก ในนิบาตชาตกเป็นเรื่องที่มุ่งแสดงปัญญาของพระโพธิสัตว์ คือ พระเจ้าอาทาสมุขในฐานะกษัตริย์ผู้ต้องวินิจฉัยคดีความด้วยความยุติธรรม

ในเรื่องนี้พรหมณคณินจันที่ไดยกเรื่องขึ้นมาทูลถาม เพื่อให้ทรงวินิจฉัย เรื่องที่ยกมานั้นเป็นการสร้างให้เกิดความหลากหลาย และเป็นหลักฐานสนับสนุนให้เห็นพระปรีชาสามารถของพระเจ้าอาทาสุมุข เช่น อำมาตย์ทดลองปัญญาของพระอาทาสุมุขกุมารซึ่งมีอายุเพียง ๗ ปีว่าจะสามารถครองราชสมบัติได้หรือไม่ด้วยการแต่งกายให้ลึงเหมือนเช่นมนุษย์ นำเข้ามาเผ้าและทูลว่าลึงนี้คืออำมาตย์ เพื่อให้ทรงวินิจฉัย ซึ่งพระกุมารก็ทรงวินิจฉัยว่าเป็นลึง เนื่องด้วยมีกิริยาหลุกหลิก หน่งที่หน่ายน มีขนเป็นต้น เมื่อพระโพธิสัตว์อภิเสกอยู่ในราชสมบัติแล้ว คณินจันที่ได้นำเอาเรื่องมาให้ทรงวินิจฉัยถึง ๑๔ เรื่อง ได้แก่

เรื่องโค ๑ เรื่องบุตร ๑ เรื่องม้า ๑ เรื่องช่างสาน ๑ เรื่องนายบ้านส่วย ๑ เรื่องหญิงแพศยา ๑ เรื่องหญิงรุ่นสาว ๑ เรื่องงู ๑ เรื่องเนื้อ ๑ เรื่องนกกระทา ๑ เรื่องรุกขเทวดา ๑ เรื่องพระยานาค ๑ เรื่องดาบสมิตตะ ๑ เรื่องพรหมณมานพ ๑ ซึ่งทรงวินิจฉัยได้ด้วยปัญญา เช่น เรื่องรุกขเทวดา ที่สงสัยว่าเหตุใดจึงมิได้รับสักการะดังแต่ก่อน ทรงวินิจฉัยว่าเหตุเพราะรุกขเทวดามิได้รักษามนุษย์ผู้เดินทางดังแต่ก่อน เมื่อไม่กระทำการอารักขา จึงไม่ได้รับการพลีกรรม ดังนั้นให้รุกขเทวดาอารักขามนุษย์ดังแต่ก่อนก็จักได้ลาภอันเลิศอีก แสดงให้เห็นความมีปัญญามากของพระเจ้าอาทาสุมุขซึ่งได้มาเป็นพระพุทธเจ้าผู้ทรงเปี่ยมด้วยพระปัญญาในกาลนี้

ในมหาสัลวชาดก ได้อุปมาเทิดพระเกียรติพระเจ้ามหาสัลวราชพระบรมโพธิสัตว์ไว้ว่า “ประชาชนตลอดจนสรรพสัตว์ทุกถ้วนหน้าให้ชื่นชมในธรรมปฏิบัติราชจรรยา เปรียบปานประหนึ่งว่าบิดาซึ่งอุ้มชูบุตรในหนึ่งดักด้วยความเสนหาจะนั้น” (นิบาตชาดก เล่ม ๑, ๒๕๔๐, น. ๑๖๘) สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ที่ดีว่าต้องมีความรักและให้ความเมตตากรุณาแก่ประชาชนประหนึ่งพ่อที่อุ้มชูเลี้ยงดูลูกด้วยความรัก อันจักทำให้ประชาชนชื่นชมในพระราชจรรยาและธรรมปฏิบัติของพระองค์

แนวคิดประการนี้ปรากฏให้เห็นในพระราชจริยาวัตรแห่งพระมหากษัตริย์ผู้ประเสริฐทุกพระองค์ อาทิ พ่อขุนรามคำแหงมหาราชที่ทรงปกครองประชาชนประหนึ่งพ่อปกครองลูก และในปัจจุบันปวงชนชาวไทยล้วนแจ้งประจักษ์ ตระหนัก และซาบซึ้งถึงพระมหากรุณาธิคุณเลิศล้ำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดชมหาราชผู้ทรงเปรียบเสมือน “พ่อของแผ่นดิน” ทรงปกครองแผ่นดินโดยใช้หลักราชธรรม ทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจจนเนกอนันต์ ทรงเสียสละพระราชทรัพย์ ทรงอุทิศพระสติปัญญา

กำลังพระวรกาย และพระหทัยทั้งหมด เพื่อทรงบำบัตทุกข์บำรุงสุขให้แก่พสกนิกร ทรงเป็นมิ่งขวัญ เป็นศูนย์รวมดวงใจ และความจงรักภักดี พระเกียรติคุณบุญญาบารมี จึงแผ่ไพศาล

สรุป

การศึกษาวิเคราะห์ข้างต้นทำให้เห็นภาพของพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่ดี จากอรรถกถาชาดก และปัญญาสาตก ตามคติของชาวพุทธซึ่งสอดคล้องกับพระราชจริยาวัตร ของพระมหากษัตริย์ไทย ทั้งในด้านความมีคุณธรรม เป็นผู้มีบุญ ฐัญญู รู้ธรรม สอนธรรม และเป็นผู้ให้ การดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม จักรวรรดิวัตร และราชสังคหวัตถุ ๔ เป็นธรรมะที่ ผู้ปกครองปฏิบัติร่วมกันไปกับธรรมะของความเป็นมนุษย์ ในด้านกลวิธีนำเสนอภาพของกษัตริย์ นั้นมีลักษณะที่ร่วมกันของอรรถกถาชาดกและปัญญาสาตก ทั้งการสร้างและการเสริมเรื่อง ให้น่าสนใจ ซึ่งช่วยเน้นคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรมอย่างเด่นชัด

บรรณานุกรม

- กรเพชร เพชรรุ่ง. “การวิเคราะห์พระโพธิสัตว์ในปัญญาสาตก.” วิทยานิพนธ์ปริญญาการศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ๒๕๓๔.
- ปรีชา ช้างขวัญยืน. ธรรมรัฐ - ธรรมราชา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- พิฑูร มลิวัลย์. หลักธรรมสำหรับการปกครอง. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕.
- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. สารานุกรมพระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.
- ศิลปากร, กรม. นิบาตชาดก เล่ม ๑-๑๐. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๓๙. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, ๒๕๔๐.
- _____. ปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคหนึ่ง. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๔๙๙.
- _____. ปัญญาสาตกฉบับหอสมุดแห่งชาติ ภาคสอง. พระนคร: ศิลปบรรณาการ, ๒๔๙๙.
- สายวรุณ น้อยนิมิตร. “อรรถกถาชาดก : การศึกษาในฐานะวรรณคดีคำสอนของไทย และความสัมพันธ์กับวรรณคดีคำสอนเรื่องอื่น,” วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๒.
- สีปพงศ์ ธรรมชาติ. วรรณคดีชาดก. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๒.